

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА СЛАВІСТИКИ

Кваліфікаційна робота магістра

з лінгвістики на тему:

Чеська топонімія XIV-XVIIIст. структурно-семантичний і етимологічний аналіз.

студента 5 курсу

Фартучного Володимира Ілліча

спеціальності 035 Філологія

спеціалізації 035.038 Слов'янські мови

і літератури (переклад включно), перша

чеська другого (магістерського) рівня

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Теоретичні засади дослідження сучасної топоніміки	7
1.1. Топоніми як окрема галузь ономастичної лексики.....	16
1.2 Проблематика дослідження чеської топоніміки.....	22
РОЗДІЛ II. Історичні та соціально-побутові аспекти формування чеської топоніміки у XIV-XVIII ст.	28
2.1. Характеристика чеських топонімів.....	28
2.2 Топоніми іншомовного походження.....	32
РОЗДІЛ III. Особливості творення та функціонування чеської топонімії	33
3.1. Морфологічні особливості чеської топонімії.....	41
3.2. Старочеські топоніми як елемент сучасних чеських фразеологічних одиниць.....	44
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	72

ВСТУП

Вивчення топонімів має виняткове значення для науки, адже вони є важливим джерелом інформації про географічне середовище, історію, культуру, мовні особливості досліджуваної території. Топоніміка має для географії велике значення. Топонім (назва географічного об'єкту) – конкретна адреса географічного об'єкту, конкретна прив'язка його до місцевості. У географії назви служать і для визначення географічного положення, і для вираження одиничних географічних понять. Серед багатой і різноманітної інформації, яка міститься на топографічній карті, номенклатурі належить почесне місце. "Прив'язка" топонімів до місця – одна з найважливіших властивостей географічних назв. У поєднанні з іншою їх властивістю – консервативністю – топоніми відкривають для дослідника природних умов додаткові можливості, зокрема, можуть дати інформацію про особливості природних умов у історичному минулому і їх часові зміни.

Походження деяких географічних назв пов'язано з особливостями природного середовища: в назвах тією чи іншою мірою відображається характер місцевості. Географічні умови поряд з історичними дозволяють встановити причинність, мотивацію назв, етимологію.

Географічну обумовленість назв потрібно розуміти не тільки в фізико-географічному, а й у суспільно-географічному змісті. Місцеве населення підкреслює в географічних назвах ті особливості природи, які мають істотне значення для його господарства. Ця закономірність в дещо своєрідній формі висловлена В. Ніконовим, який відзначив, що топоніміка відображає не саме географічне середовище, а відношення суспільства до нього. Економіко-географічна обумовленість знаходить відображення і в назвах, наданих за видом промислу, розвиненого в тому чи іншому поселенні.

У топоніміці відображаються і особливості земельних відносин, і географія землеробства. У місцях відносно широких земельних просторів назв, що характеризують природне середовище, набагато більше, ніж в старих землеробських районах, що відрізняються земельною тісністю. Нерідко назви

поселень мають вторинне походження: назви природних об'єктів часто стають назвами населених пунктів. Тобто, географічні назви географічно обумовлені.

Кожна географічна назва – історія, яка виражена засобами мови. Існує ціла низка класифікацій топонімічного матеріалу (Д. Бучка, Ю. Карпенка, В. Ніконова, В. Німчука, С. Роспанда, А. Селіщева, О. Суперанської, В. Ташицького, К. Цілуйка та ін.), в яких обґрунтовано основні засади групування власних географічних назв. Серед багатьох питань, які сьогодні стоять перед дослідженням топонімії, завжди чітко виділяється одне, як краще будувати опис топонімічного матеріалу. Так виникла не тільки необхідність, але і проблема класифікації топонімії. Але питання про метод систематизації й класифікації топонімії ще достатньо не вирішене.

Це також відноситься і до топонімічної класифікації. Як будувати класифікації, щоб вони були прості і логічні. Може бути декілька схем поділу географічних назв на категорії в залежності від принципу, який покладений в основу тієї чи іншої класифікації. Створення єдиної універсальної схеми, яка відповідає різнобічним вимогам, є дуже складною проблемою сьогодення.

Перші спроби класифікації слов'янських назв були зроблені у другій половині XIX ст. чеським істориком Францішеком Палацьким у праці “Rozbor etymologický místních jmen ceskoslovenských”, яка появилася у 1838 році на сторінках “Časopis”, “Českeho Museum”. Місцеві назви він поділив на дві основні групи:

- 1) назви, утворені від імен засновників чи власників поселень;
- 2) назви, які є показниками топографічного положення.

Крім двох основних груп, окремо виділяє назви неясні, незрозумілі.

Через 20 років появляються праці Франца Міклошича, у яких на основі аналізу великого слов'янського топонимастичного матеріалу автор робить висновок, що існує дві категорії назв:

- 1) топоніми, які походять від назв осіб;
- 2) топоніми, утворені від загальних назв.

У межах кожної групи виділяє окремі підгрупи.

Так, першу групу ділить на дві частини: а) назви, виражені іменником; б) назви, виражені прикметником. На характеристиці двох категорій назв дає аналіз топонімічних назв за їх семантикою. Виділив групи назв, які означають: землю, воду, рослини, тваринний світ, колір, будівлі, заняття людей, знаряддя виробництва, етнічні назви та назви, які безпосередньо чи посередньо пов'язані із суспільним ладом.

Протягом останніх десятиріч центром уваги топонімічних досліджень, передусім історико-географічного плану, переноситься з семантики назв у межах відповідних ареалів на їх словотвір, на дослідження їх морфологічної структури й певною мірою фонетичних топонімічних явищ, причому обмежуються не лише форма, а й функція форматів на різних історичних етапах. Таке вивчення даних топонімічної інформації у плані історичної географії, на наш погляд, більш ефективно й надійно. Це особливо впадає у вічі, коли йдеться про найдавніші шари топонімії, дослідження яких ведеться на основі їх суфіксальних топоформатів. Нанесені на карту топоформанти певного топонімічного типу, які багато разів повторюються, уже самі по собі, без окремих коментарів, є "проекцією історії" у більшості випадків вони не регламентуються сьогоденною територією того чи іншого народу, у жодному випадку не вкладаються в сучасні державні кордони і часто-густо виходять за межі етнічних формацій та національних мов.

На основі дослідження топонімії за допомогою лінгвістики, географії, історії та інших наук з залученням документальних даних з етнографічних, діалектологічних, антропонімічних і археологічних джерел встановлено, що доля кожного топонімічного типу (відповідно й кожного топонімічного формату), який представляє певна група географічних назв, була такою, що дозволяє знайти виразну проекцію на територію, за якою криється кожний історичний колектив, що репрезентував свою культуру і жив у відповідний час. Вагомість топонімічних досліджень збільшується завдяки довго тривалості і стабільності топоформантів як специфіки географічних назв, що

в свою чергу сприяє більш надійній реконструкції явищ, а в ряді випадків (при наявності даних писемних і викопних джерел) – їх ідентифікації.

Актуальність теми. Дослідження останніх десятиріч, присвячені топонімічним назвам, затвердили топоніміку як самостійну лінгвістичну дисципліну. Різноманітні аспекти топонімічної системи стали предметом аналізу праць багатьох вчених та мовознавців. Але актуальним залишається те, що процес апелятивізації відбувається під впливом як нелінгвістичних, так і лінгвістичних факторів. У роботі ми цікавитимосся аспектом цього явища.

Об'єктом дослідження є особливості творення та функціонування чеської топонімії.

Предмет дослідження – чеські топоніми.

Мета роботи: з'ясувати, описати генетичну, мотиваційну та граматичну структури та можливості топонімічних назв. Для досягнення мети необхідно виконати наступні завдання:

дати генетичну характеристику топонімічних назв;

охарактеризувати граматичну структуру топонімів;

дослідити мотиваційну структуру чеських топонімічних назв, систематизувати їх основні типи;

визначити словотвірні типи назв у чеській мові;

описати процес апелятивізації та систематизувати його результати у чеській мові.

Новизна роботи. У роботі застосований комплексний підхід до вирішення проблеми вивчення топонімічної лексики у лінгвокраїнознавчому аспекті, оскільки більшість дослідників і вчених, які займалися вирішенням цієї проблеми, звертали увагу на вивчення лише окремих її складових частин, наприклад, окремо досліджували різні назви міст Чехії.

Практичне значення: підвищення інтересу учнів під час вивчення географії Чеської республіки.

Отримані результати були представлені на практичних заняттях з чеської мови у групі МЛчес54-18.

РОЗДІЛ І

ТЕОРИТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ ТОПОНІМІКИ.

У X-XII ст. в чеських землях повсюдно поширилися християнство й латинська освіченість. Щоправда, в 30-х роках XI ст. в Сазавському монастирі відновилися відправи слов'янською мовою. Після схизми (1054), як називали церковний розкол католики, слов'янська мова назавжди потрапила в опалу.

У 1063 р. виникло Оломоуцьке єпископство. Однак мета, з якою воно створювалося, була радше політичною – празькі князі використовували його як знаряддя в боротьбі проти моравських удільних князів.

У другій половині X ст. скрізь відкриваються монастирі, що ставали політичною опорою князів, духовними центрами та носіями освіченості. В 1100 р. їх налічувалося 7, а в наступному столітті з'явилося ще 27. Найстаріші з них – бенедиктинські, наприклад жіночий у Празькому Граді (970), чоловічий у Бржевніні поблизу Праги (993). Монастирі також виникли в Райграді під Брно (1045), у Тржелбічі (1101).

У XII ст. засновуються монастирі інших орденів. В цей період у романському стилі були споруджені у Празькому Граді - базиліка Св. Віта та храм Св. Юрія; в Оломоуці – базиліка Св. Вацлава; Старому Болеславі – храми Св. Климента та Св. Вацлава. До відомих пам'яток романської архітектури належить також ротонда в Зноймі. На її стінах художник намалював картини, що відтворюють легенду про витоки влади Пржемисловичів. У світському будівництві застосовувалася нова техніка. Ціла низка градів зазнала реставрації, в містах виростили перші романські кам'яниці, насамперед у Празі. В першій половині XII ст. Прагу прикрасив кам'яний міст над Влтавою, що перетнув ріку в місці, де тепер милує око Карлів міст.

Панування останніх Пржемисловичів було періодом не тільки видобутку срібла, заснування міст, плетіння інтриг, укладення вигідних і не зовсім вигідних шлюбів, а й сорому за програні битви. За одне століття мистецтво зробило вирішальний крок від романського до готичного стилю.

Готичні елементи в архітектурі проникли на чеські землі вже в XIII ст., але здебільшого як фрагменти, що вносилися у романські будівлі. Справжній розвиток ранньої готичної архітектури розпочався у 30-40-х роках XIII ст. у зв'язку зі спорудженням численних монастирів та прийняттям нових орденських статутів, зокрема в домініканців і міноритів.

Особливо виразне втілення цей стиль знайшов у монастирському комплексі міноритів і кларисок поблизу храму Св. Франтішека на набережній Влтави у Старому Месті в Празі, який заснувала бл. 1279 р. сестра Пржемысла I Отакара блаженна Анежка. Інший неоціненний зразок ранньої готичної архітектури, що дійшов до нас, - монастир у Тісневі під Брно зі знаменитим порталом. Досить завершені архітектурні зразки представлені в деяких інших монастирях, наприклад у Вишшім Броді (1259), Злате Коруні (1263), Збраславі (1292) тощо.

Політичні зміни й поширення латинської літургії призвели в XI ст. до занепаду старослов'янської писемності. У 1095 р. слов'янські ченці покинули монастир у Сазаві. Центр слов'янської літургії відтепер перемістився за межі Чехії. Зате чеська латино-мовна писемність набула більшого поширення, передусім завдяки творчості каноніка собору Св. Віта Козьми Празького (бл. 1045-1125). Тоді ж з'явилася "Чеська хроніка", автор якої намагався пояснити особне історичне й політичне становище Чехії, залишивши у спадщину першу системну розповідь про її минувшину. Справу Козьми – "Геродота чеської історіографії" – продовжили в інших монастирях. І хоча місцеві зразки поступалися йому в майстерності, та все одно ми завдячуємо їм можливістю дізнатися про події XII ст.

Готичний стиль, пов'язаний із заснуванням міст, проникає у світську архітектуру. Визначною пам'яткою кінця епохи Пржемысловичів вважається Старонова синагога у Старому Месті, збудована в останні десятиліття XIII ст.

Латина й надалі залишалася "рідною" мовою для освічених людей, але вже почали з'являтися численні перекладні й оригінальні твори іншими

мовами. Зовнішня колонізація та честолюбні плани останніх Пржемисловичів сприяли швидкому поширенню німецької мови та літератури.

У надзвичайно складних умовах відбувався процес становлення чеської мови та літератури, яким доводилося спиратися на власні надбання. Старочеська мова поступово сформувалася на базі старослов'янської. У X ст. вона жила в епосі, "житіях святих" та інших релігійних текстах. Певної досконалості форм та внутрішнього змісту чеська література набула в XIII ст., коли тривали хрестові походи, рицарські турніри й зростав інтерес до античного світу. Чеські й німецькі письменники черпали теми для своїх творів з однакових джерел. Чільне місце в давньочеському епосі посідає "Александреїда", яку завершено бл. 1310 р. В інших літературних жанрах також уживалася чеська мова, зокрема нею написана римована "Далімілова хроніка", в основі якої лежить латинський переказ.

У красному письменстві XIV ст. вживалися чеська і латинська мови. В 60-х роках XIV ст. чеською мовою перекладено Біблію (Краліцька Біблія). Особливість літератури цієї доби – поширення чесько-мовних творів, посилення світського впливу. Багато художніх творів позначаються високим рівнем патріотизму й національної свідомості.

У цей період бурхливо розвиваються архітектура, скульптура, будівництво. В 1344 р. розпочалося спорудження кафедрального собору Св. Віта в класично-готичному стилі. Прага мала своєю величчю і красою підтверджувати масштабність політики Карла IV. В березні 1348 р. він заходився будувати Нове Место у Празі. На площі в 360 га, де раніше тулилися селища й колосилися поля, виростав модерний міський комплекс з широкими вулицями та майданами. Неподалік Празького Граду прискорено споруджувалися палаци та будинки феодалної знаті, дипломатів і торговців. Правобережну і лівобережну частини міста з'єднав Кам'яний (Карлів) міст з брамами на обох кінцях. Прага того часу стала одним з основних центрів пізньоготичного стилю. До Чехії проникали твори італійських гуманістів. Прагу відвідали відомий трибун Кола ді Рієнцо та поет Франческо Петрарка.

Систематичне будівництво, в результаті якого у Празі з'явилося чимало величних споруд, продумане оздоблення храмів і королівських замків служили звеличенню діянь Карла IV. Так, своєрідним пантеоном останків святих, які король натхненно збирав, став замок Карлштайн, збудований у 1348-1365 рр. Цим Карл IV намагався показати себе захисником і поширювачем християнської віри.

Величезний вплив на культуру і освіту Чехії справив гуситський рух. Зросла роль Празького університету, особливо після того, як його ректором обрали Яна Гуса. В університетських стінах зародився і розвивався реформаційний рух, поширювалися гуманістичні ідеї.

По всій Чехії відкривалися школи, викладання в яких провадилося рідною мовою.

Релігійні та світські літературні твори перекладалися чеською мовою. Ян Гус удосконалив її орфографію і граматику.

Гуситський рух сприяв розвитку літератури й усної народної творчості. Видатною пам'яткою того часу є "Поєма про перемогу біля Домажлице" поета Варжинца з Бржезова, у якій прославляються подвиги гуситів. Саме тоді були створені численні гуситські хроніки, які розповідають про героїчну боротьбу чехів з чужоземними поневолювачами.

Під впливом культури Ренесансу та гуситського руху в Чехії у XV ст. поширюється гуманізм. Друкарство сприяло зростанню кількості книг, виданих чеською мовою, які мали величезний попит серед різних верств людності.

Водночас політична нестабільність, повстання та війни в Чехії у XV - першій половині XVI ст. гальмували розвиток культури. Тому про здобутки в галузі архітектури, образотворчого мистецтва, музичної творчості тощо в цей період можна говорити з певним застереженням.

Мовою, архівом, літописом землі називають *топоніміку* - наукову галузь, що вивчає власні географічні назви, або топонімію. Як топоніміка, так і об'єкт її дослідження – топонімія походить від грецьких слів «*топос*» -

місцевість і «онома», «оніма» – назва, найменування, ім'я Вивчення назв географічних об'єктів є дуже давнім.

Топоніми утворюються або від загальних назв – апелятивів, або від власних назв - антропонімів (власні назви, які пов'язані з соціальним, історичним та етнографічним фоном).

Загальні назви – це назви, які не називають конкретну особу, тварину чи річ, а які позначають цілу групу однорідних явищ, наприклад дерево, липа, учень, кінь, боротьба (*strom, lipa, žák, kuň, soutěž*) і т.д.

Власні назви – це назви, які вказують на конкретну особу, конкретну тварину або конкретну річ, зокрема місто, гору, річку, державу і т.д. (географічні назви), представника народу чи держави (*jmena národní, kmenové, obyvatelské*), підприємства (*podniku*), витворів мистецтва (*umělecký výtvor*), книг (*knihy*) та ін.

Справжніми іменами є: *Jiří, Lenka, Vanuura*, (назви осіб); *Vrchní Jelení* (назви тварин); *Praha, Vltava, Čechy*, Europa (географічні назви); *Pražan* (назви жителів); *Kniha* (національне підприємство); *Dalibor* (опера Bedřicha Smetany); *Babička* (назва книги Boženy Němcové); *Novinky* (новини).

Загалом власні назви відносяться до індивідуальних осіб чи предметів, але всі назви індивідуальних чи унікальних явищ не є «власними назвами». Завдяки своїй індивідуалізуючій функції власні назви можуть також називати колективи (*Slovanstvo*), можуть утворювати і множину, і входити до складу словосполучень (*Vítězslav Nezval, Karlovy Vary*).

Межа між власними та загальними назвами не є завжди чіткою, напр., *jmena příslušníků států, národů, kmenů a obyvatel měst* вважаємо власними назвами, однак в інших мовах їх відносять до загальних (напр., в укр. мові).

Що до форми, то між власними та загальними назвами не існує глибокого розриву. У чеській мові існують такі назви осіб: *Hruška, Polívka, Sedlec*, власні назви: *Krupka, Locket, Most, Písek* і т.д. Однак перехід назв з області загальних до власних пов'язаний не лише з історичним чинником, але, головним чином, із сучасною мовою, тобто це група власних назв, яка

пов'язана з декількома загальними назвами. Наприклад, словосполучення *nové město* означає кожне нове поселення; для деяких поселень це словосполучення стало власною назвою - і тому на письмі позначається великими літерами, *Nové Město*.

Дослідженням власних назв займається наука ономастика.

Ономастика - це наука про власні назви, про їх конкретний зміст та походження.

Власні назви є унікальними мовними знаками. Вони вказують на конкретний об'єкт, не класифікують його і не відносять до розряду ідентичних об'єктів. У мові, поза межами тексту, власні назви не мають денотативного значення. У власних назвах в основному відсутній розподіл за ознакою статі, яку не завжди можна виділити. Проте конситуації власних назв заповнюють цю лакуну. Широка представленість власних назв у мові, специфіка їх функціонування, характер їх витоків обумовили виокремлення досліджень ВН в окрему мовознавчу галузь – ономастику. Дослідженню ономастики присвячували свої праці багато лінгвістів, серед яких Л. О. Белей, В. С. Виноградов, С. Влахов і С. Флорін, Д.І. Єрмолович, А. В. Суперанська та багато інших. Власні назви, оніми – індивідуальні найменування окремих одиничних об'єктів. Належність одиниці – провідна ознака власної назви. Звідси другою ознакою, яка розрізняє власні та загальні назви (апелятиви), є відношення до поняття: загальні назви – носії понять, а власні назви включають усю відому інформацію про свої денотати, без певних узагальнень, і тому пов'язуються з поняттями лише тією мірою, якою вказують на різновид об'єктів, до яких належать їх денотати. За визначенням В. Виноградова, власні назви (оніми) - це слова, що називають дійсний чи вигаданий об'єкт, особу чи місцевість єдину в своєму роді. М. Кочерган зазначає, що власні назви, на відміну від загальних, служать для виділення названого ними об'єкта з низки подібних, його індивідуалізації та ідентифікації; і пропонує таку класифікацію власних назв: 1) антропоніми - імена людей; 2) топоніми - географічні назви; 3) теоніми - назви божеств; 4) зооніми - клички тварин; 5) астроніми - назви

небесних тіл; 6) космоніми - назви зон космічного простору і сузір'їв; 7) хрононіми («квазівласні імена») - назви відрізків часу, пов'язані з історичними подіями; 8) ідеоніми - назви об'єктів духовної культури; 9) хрематоніми - назви об'єктів матеріальної культури; 10) ергоніми - назви об'єднань людей: товариства, організації тощо; 11) гідроніми - назви водоймищ (річки, озера, моря, болота); 12) етноніми - назви народів, етнічних груп

На думку Д. Шмельова, основним аспектом розгляду природи найменування лексичними одиницями є лінгвосеміотичний, що ґрунтується на наступних теоретичних положеннях: 1) природна мова є знакова система особливого роду з подвійною структурацією її одиниць і із дворазовим їх позначенням - у системі номінативних засобів (первинне означення) і в якості або в складі предикативних одиниць у мові (вторинне означення); 2) людська мова як складне матеріально-ідеальне утворення поєднує у собі стосовно об'єктивної дійсності сімультану властивість позначення й відбиття; 3) психофізіологічною основою репрезентації об'єктивної дійсності словами є друга сигнальна система дійсності. Акти прямої (первинної) номінації за допомогою слів примітні тим, що вони одночасно сполучені з опредмечуванням людиною об'єктивного світу, з усіма етапами його суспільного досвіду й трудовою діяльністю, з виділенням і узагальненням необхідного й істотного в предметі пізнання. У гносеологічному аспекті пряма лексична номінація є завжди процес перетворювання фактів дійсності в знаки й надбання людей шляхом перетворення фактів дійсності у факти системи мови, у значення й категорії, що відбивають суспільний досвід носіїв мови. Становлення найменування будь-якого типу (елементарне первинне й – просте, складене, складне однослівне або декількаслівне найменування й т.д.) сполучено із процесом знакоутворювання. Власні назви, хоча й зараховуються в розряд повнозначних лексичних знаків, однак різко протистоять останнім як за своїм значенням, так і по сфері й обсягу функціонування, займаючи периферійне положення в лексиці будь-якої мови. По характеру знакового значення, по сфері функціонування й функції індивідуалізації власні імена можна назвати

лексично неповноцінними, збитковими. Класифікація власних назв, за О. Леоновичем, може бути проведена по предметній сфері, по позначуваним ними предметам: 1) назви осіб (імя, прізвище, по батькові); 2) імена (прізвиська) тварин, птахів тощо; 3) топографічні імена - річок, океанів, морів, заток, проток, озер, країн, гір, гірських хребтів, міст, поселень, парків, вулиць, доріг тощо.; 4) імена будинків, установ, пароплавів, літаків і інших засобів пересувань; 5) назви книг, журналів пес, музичних груп і виконавців тощо. До власних імен іноді зараховуються «квазівласні імена», такі, як назви періодів історії, культурних і політичних рухів, імена історичних особистостей, героїв і місць, зображуваних у літературі, а також назви (етикетки) товарів, продуктів харчування, брендів назв. А. Гардинер вважає, що перераховані групи власних назв, розмежованих по предметній області, різні по характеру свого значення й сфері функціонування: 1) імена, які позначають (прізвиська, імена осіб, прізвиська тварин, назви місць, історичних подій, дат і т. п.), і 2) імена, які тільки називають (заголовки книг, назви журналів, етикетки на продуктах, виробу парфумерії тощо). У власних іменах першого типу значення носить денотативний характер, тобто в його основі лежить подання про категорію, клас осіб, предметів. Значеннєвий потенціал цих імен у порівнянні з повнозначними знаками, що мають денотативно-сигніфікативний або сигніфікативний тип значення, дуже малий, проте він є. У імен, що позначають особу, набір концептуальних ознак, властивих самому денотату, включає «стать» (жіноча, чоловіча). Загальновідомий і той факт, що значна кількість загальних імен походять в результаті «лексикалізації», тобто в результаті процесу вторинного перейменування власних імен у загальні. Поряд з денотативною функцією індивідуалізації, власним іменам властива прагматична функція, що виявляється в тім, що ідентифікуючі знаки, як і ті, що характеризують, використовуються в мові як засіб вираження емоційно-оцінних значень. «сам спосіб найменування по імені, або по імені та по батькові, або по прізвищу, - писав Д. Шмельов, - певним чином відбиває й взаємостосунки осіб, і суспільне становище називаного». Розглядаючи план

змісту власної назви у художньому творі, К. Зайцева пропонує класифікацію власних назв відповідно до рис персонажа, місця дії та часу дії. Вона виділяє, по-перше, назви, релевантні рисам персонажа, по-друге, назви, іррелевантні рисам персонажа. До першої групи належать «етимологічні» або «значущі» назви, «назви-характеристики». Дослідження вважає, що «цей підклас літературних антропонімів тільки прямо характеризує героя. Другу групу становлять такі імена, які своєю прозорою семантикою зовсім не описують образ, але просто викликають певну емоцію, усмішку або, скажімо, неприязнь у читача». У власних назвах, що не мають у силу своєї семантичної неповноцінності значеннєвої структури, а отже, асоціативних і структурних зв'язків по лінії змісту, матеріальна сторона словесного знака (його звучання або акустичний образ) здобуває більшу значимість, чим це має місце в іменах загальних. Власні назви із суцільно денотативним значенням не мають значеннєвої структури й у силу цього обмежуються сферою номінативно-класифікаційної діяльності мови, являючи собою своєрідну номенклатуру одиничних імен або однакових предметів реального світу. У чеському суспільстві ономастику вважають одним із розділів мовознавства, під яким розуміють науку про виникнення і функціонування топонімічних назв.

Відповідно до класів і підкласів власних назв виділяються: наука про біоніми - біономастика, про власні назви осіб/антропоніми - антропономастика, про власні назви рослин/фітоніми - фітономастика, про топоніми-топономастика, про власні назви місцевостей/ойконіми - ойкономастика .

Топоніми різняться за видами об'єктів, які вони називають. Для назв населених пунктів (*měst, vesnic, samot atd.*) прийнято, крім загального терміну «топонім», вживати ще й термін «ойконім»; для назв водних об'єктів (*řek, pramenů, vodopadů, protoků, horských potoků atd.*) - «гідронім»; для об'єктів рельєфу, тобто орографічних (*hor, hřbetů, dolin atd.*) - «оронім».

Окрему групу становлять антропонімічні назви, що походять від імен, прізвищ; етнімічні - від найменувань народів, родів, племен. Збереглися

також топоніми культового походження, пов'язані з релігійними святами, храмами, церквами, мечетями тощо.

Слов'янська топонімія виникла в I тис. н.е. і була поширена на значній території Центральної і Східної Європи. Слова «*voda*», «*les*», «*hora*», «*kámen*» були першими топонімами, оскільки власні назви з'явилися пізніше від загальних.

Отже, подібно до того, як геолог вивчає послідовність нашарувань і відносний вік геологічних порід, тобто вивчає геологічну стратиграфію, топоніміст, вивчаючи склад географічних назв, відкриває під новими нашаруваннями давніші, а іноді дуже давні назви, тобто досліджує топонімічну стратиграфію.

1.1 Топоніми як окрема галузь ономастичної лексики.

Для з'ясування питань історичної географії, як і етногенезу ранніх слов'ян, наука використовує різні за походженням, формою, характером і обсягом інформації історичні джерела. Головні з них – писемні, археологічні та лінгвістичні, поряд з ними залучаються і антропологічні, етнографічні та частково фольклорні. Важливе місце в рамках лінгвістичної науки джерел належить топонімії. Такий стан справ з цілком об'єктивних причин висунув на порядок денний необхідність різнобічного дослідження проблем історичної географії, як полягає, з одного боку, у виявленні виявлених джерел, з другого – у використанні висновків досліджень різних галузей наук, інтереси яких торкаються ранньослов'янської епохи.

Проникнення науки в різні сфери, постійна її диференціація й спеціалізація на сучасному етапі стали причиною того, що й топоніміка – галузь науки, об'єктом дослідження якої є закономірності виникнення, розвитку і функціонування власних назв географічних об'єктів, з другорядних мовознавчих і немовознавчих позицій переміщається на першорядні. Посилений інтерес до дослідження географічних назв – явище не випадкове, а продиктоване насамперед науковими і практичними міркуваннями і тим

значенням, яке вони посідають у розв'язанні різних питань суспільних наук. Завдання історичної славістики полягає в тому, щоб якомога повніше зібрати і критично дослідити давню слов'янську топонімію, визначити нові, сучасні аспекти її виявлення, уважно оцінити її значення для зовнішньої і внутрішньої історії слов'янських мов. Це завдання і їх результати можна повністю перенести на ґрунт дослідження історії суспільних відносин. На погляд В. Шлімауера, встановлення історії заселення, наприклад, є історичною частиною програми топоніміки.

Втім, концепції історичної географії ранніх слов'ян, які спиралися на топонімічні джерела піввікової давності і які певною мірою влаштували вчених кілька десятків років тому, сьогодні вже не задовольняють науку. Такий стан спостерігається в дослідженнях історичної географії і етногенезу не тільки слов'ян, а й інших європейських етномовних груп. Висновки топоніміки поглиблюються і розширюються на основі нових методів її дослідження, що в багатьох випадках сприяє доповненню історичних, писемних і викопних джерел, часто допомагає по-новому прочитати і оцінити відоме, а поряд з цим, внести в науку нові, нерідко невідомі і унікальні за своїм значенням факти.

Географічні топоніми – явище суспільне. Вони, як і все, що дійшло до нас з найдавніших часів – пам'ятки матеріальної і духовної культури, мова, писемність, світоглядну, звичаї та інше, є продуктом суспільних відносин. На складному історичному шляху розвитку географічних назв (це стосується сфери формування їх внутрішнього змісту, будови й становлення) у їх творенні, як і в творенні, як і в творенні кожного суспільного явища, брали участь різні фактори, найголовніші з яких історичні, лінгвістичні та географічні. Певні зв'язки з топонімією ілюструють етнографія, соціологія та інші галузі науки. Топонім не існує без названого об'єкта, а об'єкт вивчає географ. Потреба ж у топонімах, їх змісті, змінах продиктовані історією, але лише через мову. Назва – слово, факт мови, а не географії і не історії безпосередньо.

Важливо не те, хто опрацьовує, а як опрацьовує назви і якого ефекту досягає інформація на основі їх дослідження. Б. Горнумг правильно зауважує "Право лінгвістів на вивчення топонімів як однієї з категорії мови не знімає специфіки розвитку топонімів, їх зміни, особливостей географічного поширення типів і т. д."

Це означає, що виникнення географічних назв зумовлене рядом важливих суспільно-пізнавальних факторів, що являють собою діалектичну єдність, а тому їх вивчення повинно ґрунтуватися на комплексному підході, що передбачає залучення результатів досліджень багатьох наук.

Важлива, і чи не головна, роль у дослідженні географічних назв відводиться лінгвістиці. Назви, як і всі інші слова, підпорядковуються законам мови і, таким чином, підлягають лінгвістичному вивченню. Щодо структурно-морфологічної будови топонімія творить одну з підсистем мови, яка характеризується сукупністю елементів, тобто однорідних за значенням твірних основ, і форматів, за мовним джерелом чи фонеморфічним виявом.

Одержати інформацію про географічну за межами лінгвістики не можливо. Лінгвістика – ключ до розуміння і осмислення інформації назви. Без застосування лінгвістичних методів не можна також збагнути будови назв, оскільки лінгвістика "знаходить корінь власної географічної назви і, що незмірно важливе, слово, від якого ця назва утворена". А це є основним і вихідним етапом як для мовних, так і позамовних досліджень топонімії. Значення лінгвістичних даних особливо пізнавальне для реконструкції давніх періодів історії і передусім у тих випадках, коли відсутні інші джерела. Вони завжди допомагають розкрити стан більш давній, ніж той, який відображено в писемній традиції. Крім того, значення лінгвістичних свідчень полягає ще і в тому, що вони, будучи переважно не прозорими для носіїв відповідної мови, характеризують більшу збентеженість від різних свідомих змін і переосмислення, деяких частин переваги в ступені об'єктивності лінгвістичних свідчень.

Після лінгвістики у вивченні змісту топонімів друге місце належить географії, яка розглядає назву, створену людиною на основі суб'єктивних образів існуючого світу, через її об'єкт. При цьому дослідник звертається до соціального для топонімії світу реальностей, у якому фіксуються всі зміни, здійснені людиною і наближує топонімічні висновки безпосередньо до конкретного об'єкта, пов'язаного з географічним середовищем, населенням.

У зв'язку з тим, що топоніми є власними назвами окремих об'єктів, в їх основу покладена "цілком конкретна ознака, принципово повторювана у своїй реальності, хоч можливі сотні ситуацій, які повторюються і таким чином, з'являються сотні омонімічних, зовнішньо однакових назв". Така ознака часто містить дуже точні географічні характеристики. До них належать особливості ландшафту, принцип заселення людиною території, природні багатства та інші географічні особливості терену. На окрему увагу заслуговують реалії об'єктів у Лісовій, Лісостеповій і Степовій зонах, у долинах великих рік, на морських узбережжях і гірських регіонах.

Ці факти дуже важливі для топоніміки, оскільки в них працюють прямі реалії назв (у цьому, зокрема, велике значення локальної номенклатури географічних термінів). Географічні характеристики використовуються при позначенні однотипних об'єктів, що знаходяться на значній відстані, але історично пов'язані між собою. На підставі географічної реалії уточнюються і підтверджується, а інколи й достовірно переглядається вихідне для топоніма слово. Паралельно ці реалії становлять основу для переходу від узагальненого, абстрактного слова до конкретного носія, тобто об'єкта.

Відомості про реалії об'єктів – не лише перевірка правильності етимологізації топонімів, а й людина (особливо при збігу з даними лінгвістичного аналізу) для висновків про місце розташування об'єкта, нерідко й про умови його виникнення, а при генералізації питання – й про загальну характеристику місцевості. Усе це становить істотний момент для історичного узагальнення. Загальне значення географічного фактора як джерела історичної інформації полягає в тому, що географічні назви – важливий елемент карти і

що їх об'єкти входять у географічне середовище, зберігаючи просторову прив'язку. Одночасно зміст топонімів, пов'язаний з окремими галузями географії, будучи показником характеристики місцевості, може відігравати певну роль у ретроспективному визначенні тих чи інших типологічних особливостей географічних процесів минулого, їх реконструкції.

Крім лінгвістичного й географічного аспектів дослідження процесу творення географічних назв не можна забувати й про третій – історичний. Цей аспект є чи не найважливішим, бо розкриває суспільні підстави виникнення об'єктів і різних історичний генезис назв. За своєю функціональністю історичний аспект універсальний. В. Никонов говорить, що історизм виражений не в поодиноких назвах, а становить "основу всіх назв". Географічні назви історичні "не у вузькому розумінні, повідомляючи про якусь подію або наймення, а завжди". Історія диктує суспільству вибір з-поміж навколишньої дійсності тих чи інших прикмет об'єкта, властивостей явища, які характеризують об'єкт, власні назви колективу або осіб, що заселяють об'єкт. Дані історії, рідше географії, у топонімії, крім самостійної функції оцінки як підстави реальної вказівки на відповідну одиницю географічного об'єкта, створюють передумови лінгвістичного аналізу назви. Вони надзвичайно важливі для визначення загальної мовної приналежності топонімів до певного часу чи регіону. При відсутності достатніх історичних відомостей ми не маємо можливості встановити значення багатьох стародавніх назв (лінгвістичне етимологізування не дає цілком повної розв'язки) навіть тоді, коли сама мова нам добре відома. Історія в таких випадках, зауважує Ю. Карпенко, може підказати етимологу сферу пошуку, запроектувати, наприклад, перелік мов, історично ймовірних на цих територіях, або, що дуже важливо, познайомити з духом часу, соціальною і етнічною структурою населення, а це, в свою чергу, не рідко дозволяє реконструювати з більшим чи меншим наближенням (і узагальненням) забуту мікро-історію виникнення власної географічної назви. Саме в цьому полягає

та підвищена роль позамовного фактора у власних назвах, передусім у топонімії, якої позбавлені загальні слова.

Історизм виявляється насамперед у властивості появи географічної назви. Чому виникла назва і яка конкретна історична ситуація послужила підставою для її утворення? Що стало реальною історією топоніма? У виникнення саме цієї, а не іншої історичної назви історично обґрунтоване, визначене відповідними факторами (правда, сьогодні ми в більшості випадків їх не знаємо). Немає випадкових і позбавлених значення назв. Інша річ, що сам привід для називання в одних випадках міг бути вагомим та історично важливим, в інших – мало суттєвим.

Топонімія кожного народу – це продукт його історії й культури в широкому розумінні. Топоніми виникають у колективі виходячи з його потреб. Вони відображають головні риси способів мислення і поглядів колективу на певному ступені його історичного розвитку. Уже від найдавніших часів склалося так, що підставою для появи назв була необхідність позначення окремих природних об'єктів з метою орієнтації в місцевості, об'єктів, особливо важливих у господарському відношенні, хоч би це було ще в докласовому суспільстві (місце багатьох рибних місць, вдалих полювань тощо). Уже в глибоку давнину виникла й потреба в позиченні родових і племінних територій та інших.

Важливою рисою історичності географічних назв є їх стійкість. Вони закладені у внутрішньому зв'язку назви й об'єкта, який зберігає суспільне життя назви. Проте не лише цим пояснюється "гідна подиву живучість" географічних назв. Часто об'єкт, прикмета якого стала підставою для утворення назви, знали поселенці (навіть цілі народи, які заселяли дану територію), забувалися їх імена, а географічна назва жила далі й живе понині. Історична стійкість географічних назв забезпечувалася стихійним, неусвідомленим, але закономірним прагненням зберегти назви, які ввійшли в ужиток, оскільки вони полегшували переміщення і спілкування між племенами й народами. Тривала прив'язка назв найчастіше поширювалась на

постійні й значні природно-ландшафтні об'єкти (ріки, озера), а також на ті об'єкти, на долю яких випали важливі історичні події ("гради", міста). Менш довготривалим є зв'язок назв сіл, полів, дрібних водойм з їх об'єктами, тобто тих назв, які мали обмежену сферу вжитку, були місцевими.

Для історичної науки використання топонімії як окремої джерелознавчої бази найбільш важливе у дослідженні географічного аспекту історичного процесу суспільства. Топонімічна інформація успішно використовується при опрацюванні питань як нової, так і давньої історії, хоч з огляду на специфіку об'єкта дослідження більш тяжіє до останньої. За допомогою топонімії найчастіше вивчаються питання історичної географії у сферу якої конкретна, створена суспільством географія природи, в умовах якої жили ці люди минулого. Це в першу чергу стосується питань історичної фізичної географії, особливо якщо йдеться про період, не засвідчений або мало засвідчений у писемних джерелах. Ландшафт завжди мав великий вплив на історичну географію імен, як і зрозуміло, на історично зв'язані з цими назвами населені пункти. Тісно пов'язані з цими обставинами різниця в топонімії осілих, кочових і бродячих племен.

Суспільно-історичні факти, які впливають на утворення назв, більш загальні, вони аналогічно діють у всіх народів одного культурного рівня, оскільки базуються на суспільній психології людини в певну епоху її розвитку. Лінгвістичні фактори номінації, навпаки, більш конкретні й залежать від будови й стану розвитку мови, але завжди обумовлені часом і історичними умовами етносу. У конкретних ситуаціях на основі діалектичної єдності суспільно-історичного та лінгвістичного факторів утворюється певний топонімічний тип, що містить у собі загальні топонімічні ознаки як у структурно-граничній сфері, так і в сфері семантики.

1.2 Проблематика дослідження чеської топонімії.

Враховуючи ж той факт, що топоніми є географічними назвами і значною мірою пов'язані з географічним середовищем, їх дослідження є

завданням і географів. Існує ціла низка класифікацій топонімічного матеріалу (Д. Бучка, Ю. Карпенка, В. Ніконова, В. Німчука, С. Роспонда, А. Селіщева, О. Суперанської, В. Ташицького, К. Цілуйка та ін.), в яких обґрунтовано основні засади групування власних географічних назв.

Серед багатьох питань, які сьогодні стоять перед дослідженням топонімії, завжди чітко виділяється одне, як краще будувати опис топонімічного матеріалу.

Так виникла не тільки необхідність, але і проблема класифікації топонімії.

Вивчення топонімів має виняткове значення для географічної науки, адже вони є важливим джерелом інформації про географічне середовище, історію, культуру, мовні особливості досліджуваної території. Топоніміка має для географії велике значення. Топонім (назва географічного об'єкту) – конкретна адреса географічного об'єкту, конкретна прив'язка його до місцевості. У географії назви служать і для визначення географічного положення, і для вираження одиничних географічних понять. Серед багатої і різноманітної інформації, яка міститься на топографічній карті, номенклатурі належить почесне місце. "Прив'язка" топонімів до місця – одна з найважливіших властивостей географічних назв. У поєднанні з іншою їх властивістю – консервативністю – топоніми відкривають для дослідника природних умов додаткові можливості, зокрема, можуть дати інформацію про особливості природних умов у історичному минулому і їх часові зміни.

Походження деяких географічних назв пов'язано з особливостями природного середовища: в назвах тією чи іншою мірою відображається характер місцевості. Географічні умови поряд з історичними дозволяють встановити причинність, мотивацію назв, їх етимологію.

Географічну обумовленість назв потрібно розуміти не тільки в фізико-географічному, а й у суспільно-географічному змісті. Місцеве населення підкреслює в географічних назвах ті особливості природи, які мають істотне значення для його господарства. Ця закономірність в дещо своєрідній формі

висловлена В. Ніконовим, який відзначив, що топоніміка відображає не саме географічне середовище, а відношення суспільства до нього. Економіко географічна обумовленість знаходить відображення і в назвах, наданих за видом промислу, розвиненого в тому чи іншому поселенні.

У топоніміці відображаються і особливості земельних відносин, і географія землеробства. У місцях відносно широких земельних просторів назв, що характеризують природне середовище, набагато більше, ніж в старих землеробських районах, що відрізняються земельною тісністю. Нерідко назви поселень мають вторинне походження: назви природних об'єктів часто стають назвами населених пунктів. Тобто, географічні назви географічно обумовлені.

Кожна географічна назва – історія, яка виражена засобами мови. Існує ціла низка класифікацій топонімічного матеріалу (Д. Бучка, Ю. Карпенка, В. Ніконова, В. Німчука, С. Роспанда, А. Селіщева, О. Суперанської, В. Ташицького, К. Цілуйка та ін.), в яких обґрунтовано основні засади групування власних географічних назв. Серед багатьох питань, які сьогодні стоять перед дослідженням топонімії, завжди чітко виділяється одне, як краще будувати опис топонімічного матеріалу. Так виникла не тільки необхідність, але і проблема класифікації топонімії. Але питання про метод систематизації й класифікації топонімії ще достатньо не вирішене.

Це також відноситься і до топонімічної класифікації. Як будувати класифікації, щоб вони були прості і логічні. Може бути декілька схем поділу географічних назв на категорії в залежності від принципу, який покладений в основу тієї чи іншої класифікації. Створення єдиної універсальної схеми, яка відповідає різнобічним вимогам, є дуже складною проблемою сьогодення.

Перші спроби класифікації слов'янських назв були зроблені у другій половині XIX ст. чеським істориком Францішеком Палацьким у праці “Rozbor etymologicky místních jmen československých”, яка появилася у 1838 році на сторінках “Časopis”, “Český Museum”. Місцеві назви він поділив на дві основні групи:

- 1) назви, утворені від імен засновників чи власників поселень;

2) назви, які є показниками топографічного положення.

Крім двох основних груп, окремо виділяє назви неясні, незрозумілі.

Через 20 років появляються праці Франца Міклошича, у яких на основі аналізу великого слов'янського топономастичного матеріалу автор робить висновок, що існує дві категорії назв:

1) топоніми, які походять від назв осіб;

2) топоніми, утворені від загальних назв.

У межах кожної групи виділяє окремі підгрупи.

Так, першу групу ділить на дві частини: а) назви, виражені іменником; б) назви, виражені прикметником. На характеристиці двох категорій назв дає аналіз топонімічних назв за їх семантикою. Виділив групи назв, які означають: землю, воду, рослини, тваринний світ, колір, будівлі, заняття людей, знаряддя виробництва, етнічні назви та назви, які безпосередньо чи посередньо пов'язані із суспільним ладом.

У процесі вивчення географічних назв як джерела історико-географічних досліджень історично склалися два основних напрямки: 1) аналіз окремо взятих топонімів і 2) аналіз тієї чи іншої топонімічної сукупності, яка типологічно об'єднується на підставі лексико-семантичного значення основ чи структурно-морфологічної будови (або одного й другого) і досліджується в межах певного регіону (ареалу). Поряд з цим, історична наука черпає інформацію з топоніміки, як з галузі науки, що формується на стику різних суспільних наук, створюючи свої закони. Різний підхід до вивчення географічних назв породив різні методи дослідження, відповідно й принципи аналізу.

Як вже було казано, топоніми належать до найстаріших пам'яток мови. Деякі топонімічні назви чеських земель збереглися у різноманітних нечеських хроніках, в той час, коли у чеських землях ще не було письма. Слід зазначити, що багато з них були підхоплені у видозміненій формі і їх пояснення та зв'язок з географічними об'єктами, які вони називають, є одним з найскладніших завдань топоніміки і історичного мовознавства. Ці іншомовні топоніми

збереглися в документах та легендах власне чеського походження. Так, наприклад, в Космінській латино мовній хроніці є назви Belin – замок у північній Чехії, Boleslav, Brnen - сьогодні, Brno, Dobenina – сьогодні Vaclavice, Petrin – сьогодні Petřín, Tines – сьогодні Tynec, Ztibesna – сьогодні Zbescno та інші.

Слов'яни, що прийшли на чеські землі переймали давніші, неслов'янські назви гір, річок. Так вважається, що до слов'янського походження такі назви географічних об'єктів – Rip, Beskydy, Morava, Lave, Vetava, Jizera та інші. У назвах населених пунктів такого перейменування на відбувалося, а іноземні назви міст і сіл почали виникати у 13 столітті, тоді з'явилися назви Neunbury, Schonberg. Це була саме доба німецької колонізації, і виникнення таких назв є доказом впливу німецького етнічного елемента на розвиток чеських міст. Але не кожен топонім такого походження слід розуміти таким чином. Наприклад назва села Sternberk була перенесена на населений пункт з назви замку, що називався так на честь володарів. Їх рід був чеським, а назва вказує на людне середньовічне онімечення чеських феодальних родів (тобто це реалія з культурної області). Визначним було те, що чеське населення ці назви прилаштовувало до своєї мови, коректувало і тим самим перетворювало їх уже на чеські (Sumperek, Rožmberk, Sternberk). У XIX та XX ст. за систему чеських топонімів йшов справжній бій, його остаточною фазою були чехізація цієї системи після 1945 року (що знову ж таки відображало політичну ситуацію), але при цьому дійшло до того, в окремих випадках, коли змінювалась і власне чеська, адаптована назва, як Falknov, Suniperk. За часів чеської соціалістичної республіки з назв почали зникати релігійні елементи (Svatý Koressek змінився на Koressek). З вищезазначених прикладів видно вплив позамовних явищ на називання географічних об'єктів, зв'язок топонімів з історією і її ввідображення у них.

Однак, система однослівних назв не виконала завдання мовно охопити заселені території. Тому почали використовуватись багатослівні, складні топоніми. До іменників почали приєднуватись різноманітні означення, як

правило узгоджені, часто в протиставних парах. (Mladý – Starý, Nový – Starý, Horn – Doem, Český – Moravský і так далі) і інші прикметники (Ukeirsky, Tynes, Defurovy Lazany) і неузгоджені означення (Hradec Lazany).

Але на цьому процес не закінчився. З часом почало вказуватися і місце біля географічного об'єкту (Bystrice pod Pernstejnem, Terepa nad Becvon). Різні способи називання могли комбінуватися (Nové Město nad Metuji, Podhorany u Ronava nad Doubravkou) і навіть назва Hnevkovice na levem brehu Vltavy, vedle Hnevkovice u Ledee nad Sazavod.

Останні назви демонструють різницю між старим і новим, офіційними підходами до творення топонімів. Коли місцевому населенню і жителям навколишніх місць омонімія не заважала.

Для сучасного ж управління державою однозначність є необхідною умовою. Тому офіційні назви можуть бути для живого мовлення обтяжливими (наприклад Brandýs nad Labem-Stará Boleslav).

Зараз закладання нових міст – рідкість (Navírov). Проте інколи трапляється об'єднання населених пунктів і назва може виникнути шляхом об'єднання назв колишніх окремих населених пунктів (наприклад Troubky - Židlochovice) – так трапляється найчастіше. Можна також назвати групу населених пунктів назвою одного з них (наприклад Hrochov + Lipova + Sec = Lipova) або в новій назві не залишається жодної з попередніх (Gottwalovo = Zein + Louky + Malenovice _ Meadcova + Prstne + Priluny).

РОЗДІЛ II

ІСТОРИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЧЕСЬКОЇ ТОПОНІМІКИ

2.1 Характеристика чеських топонімів.

Підставою для називання місця стали люди, які його займали, або мали до нього якесь інше відношення. Назвою могла стати:

а) власна назва – зазвичай ім'я глави роду, вождя племені і так далі (наприклад Litoměřice з суфіксом - ice); або ім'я засновника, як то Litomyse, Boleslav, Liben (зі застарілим суфіксом – jb, який пізніше зник або з пом'якшенням останнього приголосного чи групи приголосних: Litomyse – від імені Lutomyse), Venesov (з суфіксом - ov), Jicin (з суфіксом - in), рідшими були випадки, коли на місце переносилась назва роду (наприклад Semily);

б) іменник, що називає особу – це могло бути означення представника керуючих верств, що мав відношення до території (Kralovice, Popovice); але могла це бут і назва людей, що заселяли територію (Rataje, Vinaře – відповідно до характеру місцевості, звідки вони прийшли – Lipanu – населений пункт "Lipanu", тобто людей, що живуть біля липового гаю; але могли це також бути жартівливі чи рідше образливі прізвиська (Hrdiorezy, Vsetaty - тобто "самі злодії"), цікаво, що місцеве населення ці прізвиська підхопило й прийняло. Підставою для називання став іменник, що називав якусь річ (будівництво, дійсність) чи спосіб побудови:

а) назви природних явищ, наприклад, водних течій (Terlice), типу землі (Blatna), рослинного та тваринного світу (Jablonec, Lipova, Nedveolice);

б) назва будов (Hradec, Tyn, Hamry), мостів і переправ (Brod, Most), правових стосунків (Lhota, Myto).

Вивчення топонімів має виняткове значення для науки, адже вони є важливим джерелом інформації про географічне середовище, історію, культуру, мовні особливості досліджуваної території. Топоніміка має для географії велике значення. Топонім (назва географічного об'єкту) – конкретна адреса географічного об'єкту, конкретна прив'язка його до місцевості. У географії назви служать і для визначення географічного положення, і для вираження одиничних географічних понять. Серед багатой і різноманітної інформації, яка міститься на топографічній карті, номенклатурі належить почесне місце. "Прив'язка" топонімів до місця – одна з найважливіших властивостей географічних назв. У поєднанні з іншою їх властивістю – консервативністю – топоніми відкривають для дослідника природних умов додаткові можливості, зокрема, можуть дати інформацію про особливості природних умов у історичному минулому і їх часові зміни.

Походження деяких географічних назв пов'язано з особливостями природного середовища: в назвах тією чи іншою мірою відображається характер місцевості. Географічні умови поряд з історичними дозволяють встановити причинність, мотивацію назв, етимологію.

Географічну обумовленість назв потрібно розуміти не тільки в фізико-географічному, а й у суспільно-географічному змісті. Місцеве населення підкреслює в географічних назвах ті особливості природи, які мають істотне значення для його господарства. Ця закономірність в дещо своєрідній формі висловлена В. Ніконовим, який відзначив, що топоніміка відображає не саме географічне середовище, а відношення суспільства до нього. Економіко-географічна обумовленість знаходить відображення і в назвах, наданих за видом промислу, розвиненого в тому чи іншому поселенні.

У топоніміці відображаються і особливості земельних відносин, і географія землеробства. У місцях відносно широких земельних просторів назв, що характеризують природне середовище, набагато більше, ніж в старих землеробських районах, що відрізняються земельною тісністю. Нерідко назви

поселень мають вторинне походження: назви природних об'єктів часто стають назвами населених пунктів. Тобто, географічні назви географічно обумовлені.

Кожна географічна назва – історія, яка виражена засобами мови. Існує ціла низка класифікацій топонімічного матеріалу (Д. Бучка, Ю. Карпенка, В. Ніконова, В. Німчука, С. Роспанда, А. Селіщева, О. Суперанської, В. Ташицького, К. Цілуйка та ін.), в яких обґрунтовано основні засади групування власних географічних назв. Серед багатьох питань, які сьогодні стоять перед дослідженням топонімії, завжди чітко виділяється одне, як краще будувати опис топонімічного матеріалу. Так виникла не тільки необхідність, але і проблема класифікації топонімії. Але питання про метод систематизації й класифікації топонімії ще достатньо не вирішене.

Це також відноситься і до топонімічної класифікації. Як будувати класифікації, щоб вони були прості і логічні. Може бути декілька схем поділу географічних назв на категорії в залежності від принципу, який покладений в основу тієї чи іншої класифікації. Створення єдиної універсальної схеми, яка відповідає різнобічним вимогам, є дуже складною проблемою сьогодення.

Перші спроби класифікації слов'янських назв були зроблені у другій половині XIX ст. чеським істориком Францішеком Палацьким у праці “Rozbor etymologický místních jmen československých”, яка появилася у 1838 році на сторінках “Časopis”, “Český Museum”. Місцеві назви він поділив на дві основні групи:

- 1) назви, утворені від імен засновників чи власників поселень;
- 2) назви, які є показниками топографічного положення.

Крім двох основних груп, окремо виділяє назви неясні, незрозумілі.

Через 20 років появляються праці Франца Міклошича, у яких на основі аналізу великого слов'янського топономастичного матеріалу автор робить висновок, що існує дві категорії назв:

- 1) топоніми, які походять від назв осіб;
- 2) топоніми, утворені від загальних назв.

У межах кожної групи виділяє окремі підгрупи.

Так, першу групу ділить на дві частини: а) назви, виражені іменником; б) назви, виражені прикметником. На характеристиці двох категорій назв дає аналіз топонімічних назв за їх семантикою. Виділив групи назв, які означають: землю, воду, рослини, тваринний світ, колір, будівлі, заняття людей, знаряддя виробництва, етнічні назви та назви, які безпосередньо чи посередньо пов'язані із суспільним ладом.

Протягом останніх десятиріч центром уваги топонімічних досліджень, передусім історико-географічного плану, переноситься з семантики назв у межах відповідних ареалів на їх словотвір, на дослідження їх морфологічної структури й певною мірою фонетичних топонімічних явищ, причому обмежуються не лише форма, а й функція форматів на різних історичних етапах. Таке вивчення даних топонімічної інформації у плані історичної географії, на наш погляд, більш ефективно й надійне. Це особливо впадає у вічі, коли йдеться про найдавніші шари топонімії, дослідження яких ведеться на основі їх суфіксальних топоформатів. Нанесені на карту топоформанти певного топонімічного типу, які багато разів повторюються, уже самі по собі, без окремих коментарів, є "проекцією історії" у більшості випадків вони не регламентуються сьогоденною територією того чи іншого народу, у жодному випадку не вкладаються в сучасні державні кордони і часто-густо виходять за межі етнічних формацій та національних мов.

На основі дослідження топонімії за допомогою лінгвістики, географії, історії та інших наук з залученням документальних даних з етнографічних, діалектологічних, антропонімічних і археологічних джерел встановлено, що доля кожного топонімічного типу (відповідно й кожного топонімічного формату), який представляє певна група географічних назв, була такою, що дозволяє знайти виразну проекцію на територію, за якою криється кожний історичний колектив, що репрезентував свою культуру і жив у відповідний час. Вагомість топонімічних досліджень збільшується завдяки довго тривалості і стабільності топоформантів як специфіки географічних назв, що

в свою чергу сприяє більш надійній реконструкції явищ, а в ряді випадків (при наявності даних писемних і викопних джерел) – їх ідентифікації.

2.2 Топоніми іншомовного походження

1. Топоніми німецького походження – становлять значну частину чеських топонімів: йдеться про складні назви з другою частиною – *dorf* (село), - *stein* (камінь), - *berg* (гора), - *burg* (замок), - *stadt* (місто), - *bach* (струмок), - *wald* (ліс), - *tal* (долина). Хоча ці назви німецького походження, з точки зору сучасної мови – повністю адаптовані (*Frenstal, Zambeks, Bruntal*) та інші.

2. Решта нечеських топонімів поодинокі випадки, що не становлять систему Дослав'янського походження вважають *Doksy, Prinda*, з італійської *Beroun, Venatky*, за аналогією до назви біблейської гори називається *Tabor*. В сучасній мові бувають запозичення з екзотичних мов, що позичають частини населених пунктів, провінцій, колонії *Saughaj, Mexiko*.

Бистриця (Bystrice) – назва річок на території історичного значення розміщення слов'ян, зокрема у Румунії, Болгарії, Чехії, Словаччині, Україні. В чеській мові прикметник *bystrty* має значення швидкий.

Брно (Brno) – місто в Чехії. Назву пов'язують з античним *Eburodunum*, що згадується у Птоломея у II столітті. Серед інших численних гіпотез походження назви такі, від німецького "колодязі", від угорського власного імені Бюрін. Помилковими є припущення походження назви від слов'янських основ *броня, брдо* – "пагорб, гора". Більшість дослідників, однак, вважають, що назва походить від слов'янської основи *брніє* – "бруд, глина".

РОЗДІЛ III

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЧЕСЬКОЇ ТОПОНІМІЇ

Топонімічні назви відносяться до найстаріших пам'яток чеської мови. Топоніми можуть фіксувати назви, які не задокументовані в історичних джерелах. Деякі назви збережені в старих документах, які виникли поза межами Чехії в період, коли на цих територіях ще не існувала писемна культура. Топонімічні назви Чехії і Моравії були зафіксовані і в документах, і в хроніках, і в легендах власне чеського походження (так, в *Kosmové kronice* це назви *Belin*:

n замок над річкою *Belou* в північній Чехії, *Boleslav, Brinen*.

n *Brno, Crinin silva - Crnín les u Berouna, Dobenim*.

n *Václavice u Náchoda, ves Hostivar u Prahy, Hrudim Kladzco - Kladsko, Hnevin - tj. Hnevin most, Dnešní Most, Postoloprith, hora Říp, Tritri - tj. Tatry, Tugast - tj. hrad Tugost, Tinec - tj. Ténec nad Labem, Uzkcéd - tj. Uzka, Stbecna, Ztibecna - tj. Zbeuno na Berounce atd.*.)

Проте, топоніми використовувались не лише з метою називання чи ідентифікування географічних об'єктів; на формування топонімів впливали подекуди й фактори соціальні та культурні, психологічні та ціннісні. Свідченням цього можна вважати, наприклад, назви, які позначали певну важливу подію чи особу або назви, запозичені з інших мов. Такі запозичення представляють собою досить цікаву сферу для дослідження та аналізу. Слов'янське населення, яке осіло на чеських землях, доволі часто вдавалося до запозичень старих, зовсім «неслов'янських» за походженням назв природних об'єктів: гір, річок тощо. Так, вважається, що праслов'янське походження мають такі чеські географічні назви як: *Beskydy, Morava, Labě, Vltava, Jizera* тощо; можливо також і назва *Krkonoše*. Проте, таке явище не є характерним для назв людських поселень. Іншомовні елементи почали проникати лише в VIII ст. - за часів німецької колонізації. Саме в цей час на території Чехії та

Моравії з'явилися топоніми: *Neuenburg*. Такого роду назви можна вважати відображенням впливу німецького компонента на процес розвитку та виникнення чеських міст, на формування соціальної, політичної та економічної сфери. Однак названі факти, стосуються далеко не кожного топоніму іншомовного походження.

В XIX-XX ст. щодо деяких назв чеських поселень та міст велася справжня політична боротьба, останньою (заключною) фазою якої була тотальна асиміляція цих назв до правил чеської мови після 1945 р. (що, в свою чергу, вплинуло на політичну ситуацію та, подекуди, зайшло занадто далеко, адже змін зазнали і деякі власне чеські назви, вже давно адаптовані до чеської мови: *Falknov, Suniperk*). Відображення тогочасної ідеології можна було помітити і упродовж останніх чотирьох десятиліть, які позначилися відмовою від релігійних коренів місцевих назв. На території Чехії це явище було не менш характерним: (*Svatý Kopeček u Olomouce*). Правильним було те, що таке явище не відбулося там, де старі топоніми утворювали єдність (для порівняння *Hora Svatého Sebastiana, Hora Svaté Kateřiny*). Вже з цих прикладів видно, наскільки складніші позамовні процеси характерні для топонімів і наскільки міцно пов'язані географічні назви з історією країни, відображенням якої вони являються.

З метою назви людських поселень, житла та їх частин кожна мова створила окрему сукупність слів, яка містить притаманні саме цій мові характеристики. Спробуємо стисло охарактеризувати таку сукупність слів у межах чеської мови. З цією метою варто спиратися на праці А. Профоуса, В. Шмілауера, Л. Госака та Р. Шрамека, але особливу увагу варто звернути на книгу І. Лютерера, М. Майтана та Р. Шрамека під назвою «Географічні назви Чехії» (1982 р.).

По-перше, топонімічні назви можна розподілити на дві групи: назви чеського походження (власне чеські) та назви запозичені (іншомовного походження).

1. Передумовою (підґрунтям) для назви поселення стали імена людей, які проживали на даній місцевості або мали до неї певне відношення. Це могло бути:

а) ім'я - зазвичай мова йшла про ім'я, утворене від імені засновника (зачинателя) роду, наприклад *Litomeřice* - із суфіксом *-ice*, про ім'я засновника, власника і т.д., наприклад *Litomysl*, *Boleslav*, *Libem* (із давнім суфіксом *-jb*, який пізніше зник), *Benešov* (із суфіксом *-ov*), *Jičín* (з суфіксом *-ín*), *Nelahozevec* (який складений із назви *Nelachod*) і т.д. [32, 210]

б) загальна назва - це могла бути назва, яка мала відношення до населеного пункту (*Kralovice*, *Popovice*); однак це могла бути і назва самих мешканців (*Rataje* було селом орачів, подібно *Vinaře*, які були названі згідно і назвами родів занять), назви людей згідно із місцем, звідки вони переселилися - наприклад, *Lipany* як населений пункт «*lipany*», тобто люди, які живуть біля липового гаю, наприклад *Hrdlořezy* (тобто всі «злодії»), *Solopysky* і т.д., наприклад, сьгоднішні жителі *Vonoklas* не переймаються тим, що їхні предки були «*uneklasi*» (тобто люди, які збирають і крадуть зерно).

2. Основою для назви місцевості стала загальна назва, що означала якийсь об'єкт (природну дійсність, будівлю) або спосіб будівництва житла:

а) назви природних утворень і явищ, наприклад, водних потоків (*Teplice* - назва походить від прикметника *teplý*), пагорбів (*Chlumec* - назва походить від іменника *chlum*), видів землі (*Blatny* - *bláto*), рослин і тварин (*Jablonec* - *jablom*, *Lipova* - *lnra*, *Medvedice* - *medved*) і т.д.

б) назви будівель (*Hradec*, *Týn*, *Hamry*), правових співвідношень і устаткування (*Lhota*).

1. Назви іншомовного походження - загалом, йдеться про складені назви, які закінчуються на *-dorf* (*vesnice*), *-ztein* (*kámen*), *-berg* (*hora*), *-burg* (*hrad*), *-stadt* (*město*), *-bach* (*potok*), *-wald* (*les*). Хоча ці назви іншомовного (німецького походження), з точки зору сучасної мови вони повністю адаптуються на чеські (наприклад, *Frýdlant*, *Šternberk* і т.д.).

Решта назв - йдеться про окремі одиниці, які не створюють систему. За праслов'янські вважаємо, наприклад: *Doksy, Přimda*, з італійської мови маємо запозичення *Beroun, Benátky*, з біблії *Tábor*.

Ця система однослівних назв, однак, не змогла повністю виконати своє завдання, бо почали виникати одноіменні назви. До іменників почали приєднувати означення-конкретизатори: *Mladý - Starý, Nový - Starý, Horní - Dolní, Český - Moravský*, і т.д.; прикметники (*Uherský*); присвійні прикметники (*Týnec, Defurovy, Králův Dvůr*), означення-конкретизатори, які не збігаються (*Hradec Králové, Dvůr Králové*). У разі, якщо усього було недостатньо, деякі населені пункти, отримували назву згідно із місцем поселення (*Bystřice pod Pernštejnem, Planá u Mariánských Lázních, Teplá nad Beuvou*). Ці слова могли комбінуватися різними способами, так напр., *Nové Město nad Metují, Hnevkovice nad levem břehu Ultavy*.

Отже, коли наші пращури поселялися на ту чи іншу територію, вони кожному своєму поселенню давали назву. Більшість топонімічних назв походить з давніх часів. Такі топонімічні назви, як *Biskupice, Nemuany, Bubny*, використовують для назв населених пунктів: *Biskupici - to jest lidíe biskupovi, Nemuana* і т.д. Що ж до походження назв *Lhota, Lhotka* - це були населені пункти, жителі яких були звільнені від конкретних обов'язків і платежів. Такі назви, як *Slavkov* (загалом назви, які мають закінчення - *ov*) за походженням - це форми присвійних іменників: *Slavkuv*.

Суто мовознавчий аналіз є першим кроком для пояснення топонімічних назв. Труднощі з'ясування походження топонімів ми покажемо на прикладі міста *Brno*.

Слід зауважити, що поряд із науковими спробами пояснення існує велика кількість здогадок, нерідко фантастичних. Один монах із Велеграда прочитав науково-діловий документ про Велеград XVII ст., і вирішив, що назва бога Перуна походить від лат. слова *percutere* «вдарити, биття, бити», і саме від цього утворилася назва населеного пункта *Perno*, який з часом змінився у *Brno*.

Інші вчені пов'язують назву *Brno* або з кельтською назвою *Eburodunon* (латинська *Eburodunum*), або з кельтським словом *brig* - гора.

Деякі дослідники вважають, що назва міста *Brno* пов'язана із словом *brdo* - горбисте утворення (до сьогодні існує в Чехії назва вулиці *Zábrdovice*), або з польським словосполученням із значенням «*brodim*» (*Brno* тоді означало б «*brod*»).

Моравський історик Вацлав Ройт порівнював назву міста *Brno* із старослов'янською вгъньє «*bláto*». Тобто, *Brno* - *město na blátě* (а місто *Praha* навпаки - це місто «*vupramení snad sluncem, ne ohnem*»).

Більшість науковців вважають, що місто *Brno* було розміщене на вологому ґрунті: *Kmov, ulice Hlinky* (назва місця *Sheukovice* не має нічого спільного з річкою). Назва міста *Brno* власне чеська за походженням, про це свідчать багато подібних назв селищ: *Brno u Jilemnice, Brnany, Brnenec*. Отже, назва міста *Brno* - це старослов'янська назва.

Всетин (*Vsetin*) – місто на Моравії. Від власного імені Всета за допомогою суфікса – ін.

Гай (*Haj*) – назва населення пунктів від Адриатичного моря до Казахстану. Значення назви "діброва, окремих ліс".

Гана (*Hana*) – річка в Чехії, права притока Моравії. Назва походить від чеського прикметника *honny* – "швидкий".

Гвозд (*Hvozď*) – назва багатьох населених пунктів в Польщі, Чехії, Словаччині, Сербії та Чорногорії. Походить від старочеського *hvozol* – "ліс".

Городище (*Horodiste*) – назва багатьох слов'янських сел. Значення: "місце, де колись було місто", тобто укріплення, місцевість де зберіглися рови, вали, руїни кріплення.

Готвальдов (*Gottvaldov*) – місто в Чехії, закладене 1.01.1949 р. складається з міст *Zlín* та його околиць. Назва на честь Клементя Готвальда (1896-1953).

Злін (*Zlín*) – можливо походить від власної назви *Zla* з допомогою суфікса – ін. *Zln* – колишня назва річки.

Градець – Кралове (Hradec Kralove) – місто в Чехії. Згадується з 1073 р. як укріплення, з XII століття місто було віддане в прибуток чеських королів. Звідси назва Kralove.

Дечин (Decin) – місто в Чехії. Згадується з 1128 року. Назва походить від власного імені Deka за допомогою суфікса – ін.

Єсеники (Jeseniky) – гори на північному заході Чехії. Назва походить від чеського Jason – "есень".

Карлові Вари (Karlovy Vary) – місто в Чехії. Заснування міста біля гарячих джерел (чеською Vary – "кипіння") приписували Карлу IV, він дійсно поставив тут замок у 1358 р. Але нові дослідження підтверджують, що ще за Артемисловців тут існувало чеське поселення Овоча – "мисливський ліс, заповідник", засноване у 1270 р.

Кладно (Kladno) – місто в Чехії. Його основа "колода". Але слов'янський матеріал дозволяє приступити і інші значення цього слова "вулик, бджільник".

Кркономе (Krkonoše) – гори на кордоні Чехії і Польщі. Назва походить від етноніма Корконті – народ, згаданий Птоломеєм у II ст. н. е. Розповсюджена також етимологія від Krk + нала (плятр); Krk – міфічний герой західних слов'ян з ним пов'язують і назву Краків (Польща). Обидві етимології вигадані і походження назви залишається загадкою.

Ліберець (Liberec) – місто в Чехії. Німецьке Reichenberg - "багате місто", в протистоянні Рібєрн, у чеській мові відбулася дисиміляція, перше з двох –р- змінилося на –л- ліберк, у місцевому відмінку Ліберце, з відм виведений і називальний відмінок.

Литомертиці (Litoměřice) – місто в Чехії. Походить від власного імені Лютомир і буквально означає "люди Лютомира".

Лодні (Loun) – місто в Чехії. Від власного імені Лодзь.

Льгота (Lhota) – назва населених пунктів в Чехії, Словаччині, Польщі. Означало поселення звільнене від усіх або кількох феодальних провинностей.

Марсіанські лазні (Mariánské Lázně) – курорт в Чехії. 1788 р. – назва Терел, від прикметника tepl – "теплий". У XIX столітті в офіційному вживанні

замінена німецькою мовою Merienbad – назва була пов'язана з іконою діви марії, що висіла над джерелом. В уяві жителів назва переосмислилась і почала пов'язуватися з іменем імператриці Марії – Терези. Чеське Lázně – "курорт".

Морава (Morava) – річка, ліва притока Дунаю. Назва можливо походить від іллірійського marni – "болото" чи германського "болотна ріка". А Погодін пов'язував з кельтським mauros – "великий".

Моравія (Moravia) – історична область Чехії, названа у другій половині I-го тисячоліття нашої ери за назвою річки Морава.

Міст (Most) – місто в Чехії на річці Баліна. В документах з XIII століття згадується як Гневін Міст. Початково означало "дерев'яний настил через болото". Гневін – від власної назви Гнев.

Німбург (Nimburg) – місто в Чехії на річці Лаба. Згадується з XIII ст. з древньовірхонімецької мови значення "нове місто".

Оргже (Ohre) – притока Лаби. 805 р. – Agara. Початкова кельтська назва Agera – "вода, що тече".

Оломоуц (Olomouc) – місто в Чехії. Діячі чеського відродження пропагували легенду про заснування міста Цезарем. Німецька основа Цет – "в'яз" стала основою назви, сумнівна гіпотеза про кельтське походження назви. Можлива слов'янська основа, наприклад hold monc – "гола скеля". В. Махен вважав основою цієї назви ім'я Коломут.

Опава (Opava) – ріка і гори. В основі європейське opr – "вода".

Острава (Ostrava) – місто і річка на Моравії. Гідронімів на –ava, дуже суперечливе. В даному випадку назва могла і не мати початково –ava, а отримання його на аналізі пізніше, можлива і більш рання основа, що значила "обтікати".

Прага (Praha) – столиця Чехії. В документах згадується з X століття. Запропоновано багато етимологій. Ще в переказі дана етимологія "поріг", але річних порогів тут немає. Пізніше популярності набула етимологія пов'язана з чеським prazit – "місце де вигорів чи всох ліс". Інші спроби виводити назву із слов'янського прати – "працювати".

Пельгртимів (Pelhrimov) – місто на чесько-моравській висоті. Назва походить від слова пілігрим (з латинської "паломник по святих місцях"), що стало власною назвою з слов'янським суфіксом – ov.

Плзень (Plzen) – місто в Чехії. Від основи, що значить зсув.

Рай, Раєць – (Raj, Rajec) – розповсюджена назва містечок і селищ у Чехії. В слов'янських мовах слово raj мало значення "сад".

Рохлиці (Rochlice) – населений пункт в Чехії. Назва походить від чеського ronll – "яр".

Рудні гори – гірський хребет між Чехією та Німеччиною. Чеською Krusne Hory. Назва походить від слова група і значить Грушеві гори. Німецькою цей хребет називається Trzgelirge erz – "руда", gelirge "гори".

Седлець, Седлице, Седлечно (Sedlee, Sedlice, Sedlerco) – населені пункти в Чехії. Назва значить "сільські жителі, селище".

Сілезія (Slezko) – історична область в Польщі і Чехії. Назва скоріше за все походить від слов'янської назви річки Сленза (Шленза, Шлеза, Слеза) – від основи зі значенням "вологий, сирий".

Сливиці, Сливинець (Slivence) – населені пункти в Чехії, Словаччині, Румунії. Назва походить від слова – "слива".

Табор (Tábor) – місто в Чехії, відома резиденція гуситів. Колишні назви Auzt (1262), Usk (1317). Назва скоріш за все походить від угорського слова і буквально значить табір. Деякі дослідники вважають, що ця назва виникла від згаданої у Євангеліях гори Табор (Фавор).

Теплиці (Teplice) – місто у Чехії, у підніжжя Гудних гір. Місто назване по гарячим мінеральним джерелам 1140 р. – Aqua colidal – "гаряча вода".

Трутнів (Trutnov) – міста на півночі Чехії. Назва, напевно, походить від власного імені з суфіксом належності – ov. У чеському фольклорі є легенда як багатир Трут переміг змія в горах Крконоше.

Уїзд (Ujezd) – місто в Верхній Сілезії. Слов'янський уїзд означало середньовічну адміністративну одиницю.

Усті (Ustí) – міста в Чехії.

1) в Північно-Чеській області;

2) в Східно-Чеській області.

В основі слов'янське слово унія.

Чеські – Будейовиці (*České Budějovice*) – місто в Чехії. Згадується у 1521 р. Початкова форма Будивойовиці, від слов'янського імені Будивой (тобто поселення людей Будивля).

Яблонець (*Jablonec*) – місто на півночі Чехії. Назву виводять з німецького *Gabel* – "мито". В. Поляк заперечив, зауваживши, що на цій території закономірніше використовувати основу яблуня. Суперечка поновлена, питання назви залишається не вирішеним.

3.1 Морфологічні особливості чеської топоніміки

Вивченню власних назв приділяється велика увага. Про це свідчить і топонімістична література. Основними працями, що стосуються чеської топоніміки, є «*Místní jména v Čechách*» А. Профуса (4. díl А. Профуса а J. Свобода, 5. díl J. Свобода). Це перший широкий систематичний опис назв місцевостей, в якому міститься науково-точний аналіз усіх місцевих назв в Чехії.

Відомою є книга V. Šmilauera «*Osidlení čech ve svetle místních jmén*». У цій книзі за допомогою сучасних методів, які базуються на співпраці мовознавства, історії та географії, подається виклад цілої системи найстаріших назв місцевостей у її суспільних та географічних умовах.

Увагу шанувальників чеської мови привертає публікація «*Čeština všední i nevšední*». Частина книги присвячена топонімічним власним назвам, класифікацією яких займався V. Šmilauer.

Основною працею, в якій досліджується чеська топоніміка, є праця Františka Černího а Pavla Váši «*Moravská jména místní*». У 1970 році вийшов перший розділ книги «*Místní jména na Morave а ve Slezku, jejich vznik, původní význam а změny*» Ladislava Hosáka а Rudolfa Šrámeка. У цій праці розглядаються теорії походження назв таких міст [14, 90]:

Місто *Uruice* - знаходиться за 5 км. від міста *Prostejova*. Наприклад, *Horuece (do Hotues, k Horuecim, v Horuesch, za Horuesama, horueckū)*. У різних джерелах із різним датуванням одна і та ж сама назва має такі варіанти:

1288 p. *plebanus ecclesie de Ursicz*

1563 p. *u mesteuku Uruicech*

1570 p. *z mesteuka Urczycz*

1623 p. *z Welkegh Urcycz*

1633 p. *Uruzitz*

1672 p. *parochia Urczicensis... ex oppido Vrczicz*

1677 p. *Urtschitz*

1718 p. *Uhrtzchitz*

1751 p. *Urthitz*

1846 p. *Urtschitz, Uruice, kdysi Uhřiuice*

1872 p. *Urtschitz, Uruice*

1893 p. *Uruitz, Uruice*

Panství Plumlov - назва костелу у 1288 році, а із 1525 року - назва містечка. Назва походить від власної назви *Uhřek* (від *Uher* «угорець»). *Urek*, це скорочена форма імені *Urban* (пор. *Michal - Michek, Otakar - Otek, Hodislav - Hodek*), або, це скорочена форма складної назви особи *Uraz / uradъ + jь; - radъ*, сьогодишнє *rbd*, або від назв із закінченням - *rad*. Останній приклад є більш правдоподібним. Наведемо ще один приклад:

Ostopovice - селище за 6 км. від міста *Brno*. Перша згадка з'явилася у 1237 році: *de Ozlupowiz*. Наступна - у 1351 році: *Ustupovice, Hustopovice, Vostopovice, Ostopovice*.

Суфікс - *ovice* додається до назви особи *Oslup (a)*, це пов'язано із старочеським словом *o (b) slpiti*. Ця назва означає «*ves lide Ostupovích*». У різних значеннях відбуваються зміни голосних відповідно із ганацьким діалектом, які призводять до виникнення приголосних *h* і *v*. Назва міста *Olomouc* має у територіальних діалектах такі варіанти:

Чеські (середньочеські) діалекти: *Volomouc, Holomouc*.

Ганацькі діалекти: *Volomouc, Holomouc, Olomouc*.

Східноморавські діалекти: *Holomouc, Olomouc*.

Дольські діалекти: *Holomouc*

Місцевий вузький діалект: *Hoimouc, Oimouc*.

Лаські діалекти: *Holomouc, Olomouc, Hoimouc*.

Ізогласа граматичного чол. роду (*ten Olomouc*), і жініч. роду (*ta Olomouc*) відбувається на Моравії таким чином: східними межами поширення назви «*ta Olomouc*» є такі поселення: *Šternberk, Hnojice, Hynkov, Horka, Tešetice, Slatinice, Drahanovice*, (тут може бути *ten* і *ta Olomouc*), *Malé Hradisko, Housko, Skaliuka, Sentice, Košíkov, Oslavany, Budkovice, Bránice, Dolní Kounice*. На сході цієї території вживається також назва «*ten Olomouc*». Це переважно території, на яких вживаються назви чоловічого та жіночого родів:

- жіночий рід - *Jemnicko, Teleusko*, східне *Blanensko*. Також назви з чол. родом існують на *Bystřicku nad Pernštejnem, Kunštátsku, Boskovicku, Litovelsku*;
- чоловічий рід - західне *Tisnovsko*, південне і східне *Velkomeziříčko*, північне *Zábřezsko* і *Šumpersko*.

Наведемо ще декілька цікавих прикладів із топонімістичної літератури.

Місто *Hloubetín* в народі, і в історичних джерелах називається *Hloupetín* (походило від народної назви *Hlepata*), оскільки давало привід до негативних асоціацій на *Hloubetín*. Із народної назви *Dav* утворено назву місцевості *Davlice*, від «*nábla*» змінено на *Náblice*; із народної назви *Jezdom* утворилася назва місцевості *Jezdonice*, від «*hvezda*», а у 1654 році ця назва була змінена на *Hvezdonice*.

V. *Šmilauer* висунув такі вимоги щодо з'ясування походження топонімічних назв:

- топонімічні назви повинні збігатися із часом виникнення поселення (напр. *Morava je založena od 2. století, nemůže to tedy být jméno slovanské*);
- топонімічні назви повинні збігатися із фонетикою (напр., *Řičany nelze odvodit od řeka, protože ve starých dokladech není ie, nýbrž ř*);

· топонімічні назви повинні збігатися із топографією (напр., *řeka Teplá, Slaná musí skutečně mít takovou vlastnosti*);

· топонімічні назви повинні збігатися із психологічними характеристиками (напр., поселення не може мати назву *Suchý Stromek*).

Отже, вчені, які займаються дослідженням топонімів, повинні пам'ятати крилатий вислів Якоба Грімма: «Хоча я хочу розповісти все, що можу, я не можу розповісти все, що хочу».

У мовах відмінювані слова складаються із двох частин: з основи, яка не змінюється та із закінчення, яке є змінним елементом, що характеризує слово з формальної точки зору. Тому у чеській мові назви місцевостей відносимо до іменників, які повинні також відмінюватися.

Назви місцевостей відмінюються за зразком, відповідно до закінчень, які має називний відмінок або з форми другого відмінку, наприклад: *Buštěhrad - hrad, Haj - stroj, Praha - žena, Bechyně - říže, Chocem - písem, Chocerady - hrady, Lužánky - ženy, Blata - města, starý - mladý, Blatná - mladá, Jablonní - mladí m.д. [30, 150]*

3.2 Старочеські топоніми як елемент сучасних чеських фразеологічних одиниць.

а) назви чоловічого роду

Відмінювання назв чоловічого роду, які закінчуються на твердий і подвійний приголосний, мають ускладнення у родовому та місцевому відмінках однини.

Назва цієї групи мають у родовому відмінку закінчення - *a* (*Benešov - Benešova*) або - *u* (*Písek - Písku*); в деяких назвах може існувати два закінчення - *u / -a* (*Rožmital - Rožmitálu / Rožmitála*).

Закінчення - *a* у родовому відмінку однини мало першопочатково більшість іменників, які відносяться до чоловічого роду і закінчуються на приголосну. Пізніше, коли іменники чоловічого роду почали розрізняти згідно із тривалістю вживання, усталилося закінчення - *a*, яке було призначене для

назв живих істот. Деякі загальні назви неживих істот (напр., *les, sklep, dvůr* і т.д.), а також деякі топонімічні назви зберегли закінчення - *a* і до сьогодні. Топонімічні назви, які закінчуються на - *ov*, мають, зазвичай, закінчення - *a* (напр., *Benešov, Bydžov, Hronov, Chomutov, Prostějov, Sokolov, Trutnov, Turnov*), і також назви із закінчення *nn/эн* (*Дминн, Hodonnn, Jiunn, Kolín, Radotín Hostýn* і т.д.).

Закінчення - *u* мають у родовому відмінку насамперед, ті топоніми, які мають у родовому відмінку закінчення - *a* (напр., *Písek, Brod, Most, Bor, Travník, Hrádek, Hrob, Sloup, Chrást, Chlum, Cheb, Tanvald, Varnsdorf, Šnar Hdřišpach, Kynžvart* і т.д.).

Подеколи зустрічаємо обдві форми закінчень; закінчення - *a* вживається мешканцями самого міста і його околиць, закінчення - *u* вживають ті люди, які не знають місцевих звичаїв. Закінчення - *a* мають назви, які мали це закінчення, коли ще були загальними назвами (напр., *Dvora, Javora, Kláštera, Lesa, Potoka* і т.д.) та назви, які мають закінчення - *berk, - burk* (напр. (*do Rožmberka, Nymburka*)).

З практичних міркувань, необхідно більш «прихильно» ставитись до форми із закінченням - *u* у родовому відмінку, тому що це закінчення все більш проникає до літературної мови (напр., у назвах, які закінчуються на - *štejn*).

Також у місцевому відмінку виникає складність для даної топонімічної назви, використати закінчення - *u* або - *e* (*m*).

Спочатку закінченням місцевого відмінка було закінчення - *e* (*m*). Однак протягом деякого періоду поряд із початковим закінченням - *e* (*m*) почало з'являтися і закінчення - *u* у 6 відмінку. Нова форма - *u* вживалася проти форми з - *e* (*m*) тому, що перед - *e* змінюється приголосна основи, тоді як перед - *u* вона залишається незмінною (напр., *Zábřeh* - місцевий відмінок *Zábřeze, Zábřehu*).

Теоретично назви цього типу у місцевому відмінку можуть мати лише подвійне закінчення, по-перше - *e* (*m*), по-друге - *u* однак в деяких назвах обидві форми не виражаються; існують, наприклад, лише форми в

Boru, Chebu, Nejdku, Pisku. У деяких інших назвах, особливо в моравських, мають у місцевому відмінку відмінку лише закінчення - *e* (*m*).

Глибше дослідження стану чеської мови показує, що деякі топонімічні назви не мають закінчення - *e* (*m*), а закінчення - *u* можуть мати всі назви, тому що це закінчення характерне для місцевого відмінка зразка «*hrad*». Деякі форми, наприклад у *Zábřezě*, у *Šebráče*, *Šnaře* і т.д., все ще вважаються обмеженими територіально.

Часто виникають зауваження, що на чеську мову дуже впливає вибір закінчень місцевого відмінка. У цьому відмінку назва може мати обидві форми закінчень: - *e* (*m*) вживається переважно тоді, коли мається на увазі обставина місця (напр., *v Berouně, na Vyšehradě*). Це розмежування не є загальнопоширеним, але все більш проникає до чеської мови. Кожен топонім, що відмінюється за зразком «*hrad*», може мати у місцевому відмінку закінчення - *u*. Це закінчення є типовим закінченням для топонімічних назв. Виняток становлять лише ті топонімічні назви, які мають закінчення - *ov*, - *ni*, - *en* (напр., *Benešov, Jiúín, Hostýn*) та декілька інших назв (напр. *Beroun a Lanbroun*).

2) Назви жіночого роду на приголосний (зразок *Olomouc, Boleslav, Litomyšl*)

При визначенні роду у деяких топонімічних назвах, які мають закінчення - *s*, - *u*, - *j*, - *ě*, - *ř*, - *š*, - *č*, - *ž*, - *l*, - *m*, - *v*, - *z* в називному відмінку виникають сумніви, оскільки ці назви можуть, згідно із своїм закінченням, відноситись як до назв чоловічого роду, так і до назв жіночого роду. *Olomouc, Boleslav, Litomyšl* за своїм походженням - це субстантивовані присвійні прикметники, утворені суфіксом - *jb* від чоловічих назв особи напр., *Olovt + jb, Boleslav + jb, jutomyšl + jb viz j*. [D. Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého, díl III*] Таке ж саме походження мають такі топонімічні назви: *Bezděz, Břeclav, Dobříš, Hostoun, Chotěboř, Kroměříž, Ledeu, Libem, Litem, Miroslav, Oldříš, Příbram, Starkou, Třeboř, Třešt, Toužim, Tuchoraz, Vlašim, Zbrslau* і т.д.

За походженням - це назви чоловічого роду. Чоловічий рід у назвах цього типу існував досить довго.

У більшості назв, однак, відбулася зміна граматичного роду (р. чол. > р. жін.). Ця зміна відбулася, насамперед, у діалектах в центральній частині Чехії (у народному звичаї, напр., *ta uerníu, ta Brázdim*), та у діалектах прикордонних територій. Інша ситуація спостерігається на Моравії і в Сілезії, де досить часто ці назви вживаються в чол. роді. Топонімічні назви місцевостей зразка «*Olomouc, Boleslav*», у східних діалектах зберегли початковий чол. рід, а також частково перейшли у жіночий рід. Межі між жіночим і чоловічим родом у топонімічних назвах зразка «*Olomouc*» встановив R. Srbmek.

Зміни граматичного роду спричинили вплив, по-перше, на велику кількість топонімічних назв місцевостей, спочатку жіночого роду (напр. *Lomnice, Roudnice*), по-друге, на назви множини як (напр., *Litoměřice*).

Ця зміна граматичного роду не відбулася лише у діалектах, але й і у сучасній літературній мові. Назви *Chrudim, Boleslav* зблизились у відмінюванні з назвами на - *obuv*, а це спричинило зміни у їхньому роді. Такий прихід граматичного роду вплинув і на решту топонімічних назв з таким же закінченням, які мали інше походження.

Згідно із станом у сучасному реальному діалекті, який дійсно існує, можна вважати, що більшість назв цієї групи відносяться сьогодні до жіночого роду. Назви типу «*Olomouc, Boleslav, Litoměřice*» - відмінюються як іменники жіночого роду.

Між жіночим та чоловічим родом коливаються сьогодні такі назви: *Bohdaneu, Zliv, Živohosk i m.đ*. Їхній рід вирішить майбутнє. Можна, наприклад, писати і говорити *ta Aš i ten Aš*.

Тільки чоловічий рід зберігає ті топонімічні назви, які пов'язані із загальними назвами чоловічого роду (*Háj, Kuchař*), та більшість назв, які мають закінчення - *l* (напр., *Rožmitál*), - *ec* (напр., *Jablonec, Liberec*). Те, що у цих назвах відноситься до чоловічого роду, можна пояснити лексичними або словотвірними зв'язками із загальними іменниками.

Словотвірні зв'язки із загальними назвами можна спостерігати, наприклад, у назвах, які мають закінчення - *ec* (*Jablonec, Liberec* і т.д.); закінчення - *ec* є, власне кажучи, словотвірним закінченням у загальних назвах чоловічого роду (*chlopec, vlastenec* і т.д.). Також закінчення – *ář* мають загальні іменники чоловічого роду (*bankář*), тому, очевидно, що топонім *žaclář* відмінюється, як чоловічий рід. Так само - *l* є частим закінченням у загальних іменниках чол. роду (напр., *cíl, kašel* і т.д.)

Такі топонімічні назви як *Olomouc, Dobříšl* і всі решта назв цього зразка, тобто назви жіночого роду, які закінчуються на приголосну (крім назв, які закінчуються на губний - *v*, але не на - *ev*, а на - *m*), відмінюються за зразком «*pnsem*», тобто у родовому відмінку мають форми *Olomouce, Kroměříže, Dobříše, Litomyšle* і т.д.

Топонімічні назви жіночого роду, які закінчуються на - *m* і - *v* (напр., *Boleslav*), створюють особливу групу і коливаються у родовому відмінку між зразками «*písen*» і «*kost*». Коливання спричинено тим, що ці топонімічні назви виникли більшістю з прикметників чоловічого роду і відмінювались з іменниками чол. роду із м'яким закінченням, за зразком «*stroj*», а раніше за зразком «*meu*». В сучасній літературній мові вважаємо правильними у родовому відмінку обидві форми закінчень, тобто - *m*, - *i*.

Такі назви, як *Boleslav, Břeclav, Přibyslav* не можемо порівнювати з топонімічними назвами на - *ava* (напр., *Jihlava, Ostrava*). Такі форми, як *Břeclava* потрібно вважати нелітературними. З цього випливає, що топонім *Zdislav* у родовому відмінку має назву населеного пункту, тобто *Zdislavy*.

Вистачить лише запам'ятати нескладне правило: *закінчення - у у родовому відмінку існує лише в тих назвах, де у літературній мові називний відмінок має закінчення - a*.

с) топонімічні назви жіночого роду на - *ice* (зразок *Litoměřice, Roudnice*)

Назви місцевостей, які мають закінчення - *ice*, утворюють найчисельнішу групу чеських назв. За своїм походженням це найчастіше бувають назви жителів чоловічого роду зразка «*Budějovice*» (від назви житла

Budějovici), *Lobkovice* (від *Lobkovicí*), *Litoměřice* (від *L'utomiřici*), загальні назви жіночого роду, наприклад, *Hranice* (пов'язане із загальним іменником *hranice*). Існують також назви із закінченням - *ice*. Ці назви, зазвичай, вживаються у множині, крім тих, які традиційно вживаються в однині і часто означають місце у відповідності до особливості флори і т.д., напр. *Bystřice* - за походженням «бистра ріка», *Skalice* - за походженням «скала», *Jilenice* - за походженням «оленяча шкіра», *Březice (kráva)* - за походженням «ялова корова», і т.д.

Назви, які мають закінчення - *ice* в множині, гармонійно зливаються сьогодні з літературною нормою іменників жіночого роду. Закінчення - *ice* у назвах множини раніше відносились до чоловічого роду. Важливу зміну у родовій характеристиці цим топонімічним назвам приніс *Slovník spisovné češtiny z r. 1978*.

Ці топонімічні назви відмінюються в множині, як іменник «*ulice*», лише у давальному відмінку поряд із закінченням - *ím* інколи існує закінчення - *ým*.

d) топонімічні назви прикметників середнього роду на - *í*

Труднощі при відмінюванні топонімічних назв, які закінчуються на - *í*, виникають навіть у тих, хто спілкується чеською мовою. Не досить

зрозумілим є те, за яким зразком ці топонімічні назви прикметників середнього роду *Hověží i Meziříčí* відмінюються: за зразком «*stavení*» чи за зразком «*jarní*». Назви, які мають закінчення - *í*, - це назви подвійного походження, які поділяємо на дві групи.

До першої групи відносяться топонімічні назви, які за своїм походженням є іменниками, напр., топонімічні назви *Království, Trní* а також назви як, напр., *Bříství, Bzí, Rabí, Dohloží, Nálesí, Podlesí, Předhradí* (власні назви, які виникають за допомогою приєднання прийменників *do, mezi, na, nad, po, pod, při, před, za...*). Всі наведені приклади топонімічних назв прикметників середнього роду відмінюються в літературній мові за зразком «*stavení*».

До другої групи відносяться топонімічні назви із закінченням - *í*, які виникли за допомогою субстантивованої форми прикметників середнього роду (напр., *Jelení, Jestřábí, Jestřebí, Kobzlí, Kozí, Srní, Telecí, Veveří, Zubří* і т.д.). Ці назви відмінювались як прикметники середнього роду за зразком «*jarní*», (напр., родовий відмінок - *Kabylího*, давальний відмінок - *Kobylímu* і т.д.) і тому вони почали відмінюватися за зразком «*stavení*».

Основним зразком відмінювання цього типу у топонімічних назвах із закінченням - *í* сьогодні вважаємо зразок «*stavení*», але топонімічні назви зразка *Kobylí, Jelení* у літературній мові відмінюємо за зразком «*jarní*».

а). Топонімічні назви, які мають форми множини (зразок *Diváky*)

Топонімічні назви, які існують лише у формі множини, поділяються в літературній мові на чоловічий, жіночий та середній рід. Наприклад, деякі топонімічні назви місцевостей, які мають закінчення - *у* є чоловічого роду, решта - жіночий рід. Це закінчення мають як іменники чоловічого роду, так і іменники жіночого роду (*hrady, ženy*). Наприклад, топонім *Diváky* відносять до чоловічого роду, оскільки він походить від загальної назви *divák.*, а топонімічна назва *Zahrády* є жіночого роду, походить від іменника «*zahrádka*».

До чоловічого роду належать:

1. Топонімічні назви пов'язані із загальними назвами, із яких виникли напр., *Bary, Hamry, Lány, Diváky, Rybníky, Kruky, Kozly, Dvoreuky* і т.д.

2. Топонімічні назви, в яких на рід вказує суфікс назви (-*any, -áky, -íky*), напр., *Rokycany, Vodmany, Zlatníky, Kobylníky*.

3. Топонімічні назви, які закінчуються, головним чином, на:

- *by*, напр., *Kladruby, Luby, Všeruby*;

- *dy*, напр., *Chocerady, Poděbrady, Všehrady*;

- *ly*, напр., *Podmokly, Pyšely*;

- *my*, напр., *Obertamy*;

- *py*, напр., *Hluboupepy, Kraluhy, Zákupy*;

- *ry*, напр., *Chabry, Nudožery, Volary*;

- *sy*, напр., *Dorsy, Kobylisy, Kosmonosy*;

- *ty*, напр., *Kostomlaty, Povtoloпрty, Vejprty*;
- *vy*, напр., *Klatovy, Nebílovy*;
- *zy*, напр., *Hrdloženy, želízy*.

Набагато менше назв, які мають закінчення - *y*, відносяться до жіночого роду. Це були назви, які виникли із загальних іменників жіночого роду, походження яких є, цілком, очевидне, напр., *Boudy, Zahrady, Hory, Paseky, Zahrádky*. Далі ідуть назви, які мають закінчення - *ny*, напр., *Lipiny, Prusiny*, та декілька інших назв напр., *Velichovky i m.đ.*

Такі назви, як *Lány, Rokycany, Vysouany (Karlovy) Vary* і т.д., є чоловічого роду і відмінюються як множина зразка «*hrad*». У деяких відмінках є помітні відхилення: *Louny* - родовий відмінок *Loun, Karlovy Vary* - родовий *Karlovyh Var i Varů*. У родовому відмінку ряд цих назв має лише закінчення - *ů*, напр., *Hrady - Hradů*.

Нульове закінчення вживається у досить численній групі цих назв, з яких багато загальновідомі. Ця форма з нульовим закінченням є залишком давнього відмінювання, тобто з основою - *o*; до сьогодні це закінчення збереглося у декількох апелютивів, напр., *(bez) peněz, (několik) tisíc, (mnoho) obyvatel*, у таких назвах як, напр., *Louny (Loun), Velvary (Velvar), Mydlovary (Mydlovar), Kladruby (Kladrub), Kralupy (Kralup) Klatovy (Klatov), Poděbrady (Poděbrad)*; у назвах, які закінчуються на - *any* напр., *Dobřany (Dobřan), Oslovany (Oslovan), Rokycany (Rokycan), Vodmany (Vodman) i m.đ.*

У багатьох топонімічних назвах, які збігаються із загальними назвами (напр., *Hrady, Dvory*), почала проникати нова форма, яка мала закінчення - *cy*. У деяких назвах ця форма повністю усунула стару форму (напр., з *Nových Hradů, Dvorů*), у деяких слів існують паралельні форми (напр., з *(Karlových) Var i Varů, Mokropes i Mokropsů*).

У інших назвах цієї групи поряд із нульовим закінченням, з'являється форма із сучасним закінченням - *ů*. Це, наприклад, у назвах: *Diváky (Divák / Diváků), Hamry (Hamer / Hamrů), Kluky (Kluk / Kluků), Klobouky (Klobouk /*

Kloboukù), Králíky (Králík / Králíkù), Luby (Lub / Lubù), Jizny (Jizen / Jiznù), Jviny (Jvin / Jvinù).

Більшість цих топонімічних назв, які відносяться до чоловічого роду, мають у давальному відмінку закінчення. У деяких назвах вживається і жіноче закінчення - *át*.

Закінчення - *ům* зберігається у назвах, які закінчуються на - *dy*, - *ty*, - *by*, - *py*, - *vy*, - *my*, - *ly*, - *ry*, - *sy*, - *zy* (напр., *Mostům, Zdibům, Kralupům, Klatovům, Krátům, Podmoklům, Jemilům, Hamrům, Volarům, Velvarům, Mydlovarům, Kobylišům, Veltrusům, Plazům* і т.д).

Деякі назви, однак, мають, поряд із закінченням - *ům*, і закінчення жіночого роду - *át*. Закінчення - *át* часто з'являється у назвах, які мають закінчення - *ky*, напр., *Divákům / Divákám, Kloboukům / Kloboukám, Rybníkům / Rybníkám*. Проникнення закінчення жіночого роду - *át* до давального відмінка цих топонімічних назв, спричинене проникненням закінчення - *ách* до місцевого відмінка.

Найбільша варіантність існує у формах місцевого відмінка. Вживаються із трьома закінченнями: - *ech*, - *ích*, - *ách* (зазвичай у парах - *ech* / - *ích*, - *ích* / - *ách*).

Основним закінченням для місцевого відмінка є закінчення - *ech*. Форми з цим закінченням мають, насамперед, назви, які закінчуються на - *ny*, - *by*, - *dy*, - *my*, - *ry*, - *vy* напр., *Budnech, Vyšouantch, Kladrubech, Zdibech, Hradech, Krámech, Karlových Varech, Chabrech, Volarech, Klatovech, Poděbrodech*.

У деяких назвах, а особливо у тих, які мають перед - *у* приголосний - *l*, шиплячі *s*, *z* і *k* і *ch*, зберігається старіше закінчення - *ích*, напр., *Kbelích, Pyšelích, Kosmonovích, Plazích, Kloboucích, Staších*. Загалом це закінчення виявляється і у назвах, які закінчуються на інші подвійні приголосні, напр., *Hlubouepích, Doublelích*. Поряд із закінченням - *ích* у більшості назв вживаються і форми із закінченням - *ech*, напр., *Podmoklech / Podmoklích, Pyšelech / Pyšelích, Plazech / Plazích, Veltrusech / Veltrusích, Mokropsech / Mokropsích* і т.д.

Крім цих закінчень чоловічого роду на - *ech* і - *ích*, проникає до літературної мови і закінчення жіночого роду - *ách*. Форми на - *ách* існують у назвах, які закінчуються на - *ky* і - *chy* напр., *Ležákách, Pouátkách, Roudníkách, Roztokách, Stachách*.

Головною причиною розширення закінчення - *ách* у місцевому відмінку в цих назвах є те, що перед цим закінченням не відбувається чергування приголосних в основі слова, якщо основа закінчується на задньоязикову приголосну. В деяких топонімічних назвах із закінченням - *ách* існує старіше закінчення - *nch*, напр., *Stachách* і *Staších*, *Mobokách* і *Vodoucích*, *Divákách* і *Divácích* (у деяких назвах існують усі три закінчення, напр. *Řelízech* / Топонімічні назви із закінченням - *у*, які відносяться до чоловічого роду, мають у літературному вираженні в орудному відмінку закінчення - *у*. В розмовну мову проникає закінчення жіночого роду - *ami*.

б) зразки відмінювань однини та множини у топонімічних назвах

За зразком «*hrad*» відмінюються топонімічні назви чоловічого роду, які закінчуються на:

а) твердий приголосний: *Beroun, Bor, Brod, Děuín, Hrádek, Kojetín, Kolín, Krompach, Kynžvart, Lanšbroun, Lipník, Most, Náchod, Nymburk, Ořech, Petřvald, Písek, Radotín, Rakovník, Rožmberk, Rumburk, Stod, Svrateuch, Tábor, Tanvald, Travník, Týn, Vamberk, Zamberk, Znár, Zebrák* і т.д.

в) парні приголосні:

(- *b*) *Hrob, Chleb*; (- *f*) *Varnsdorf*; (-*l*), але не на - *myšl*) *Bruntál, Drmoul, Liptál, Motol, Suchdol*; (-*m*) *Chlum, Přím*; (-*h*) *Hoуп*; (-*s*) *Brandýs, Kuks*; (-*ov*) *Benešov, Bydžov, Hronov, Tachov, Turnov*; (-*v*) *Zeliv*; (-*z*) *Kařez* і т.д.

До родового відмінка відносяться назви, які закінчуються на:

1. - *u*

а) Сюди відносяться назви власне чеського походження: *Bor, Brod, Hrádek, Hrob, Chlum, Chrást, Kout, Místek, Most, Ořech, Písek, Travník*;

б) назви на - *hrad*: *Rajhrad, Velehrad*;

с) назви із закінченням - *bt*: *Frenštát, Kunštát*;

d) інші назви: *Adršpach, Cheb, Krompach, Kunvald, Stod, Tanvald, Varnsdorf.*

2. - **u** / - **a**

a) назви із закінченням - (n) *ík, - ýk*: *Braník, Jistebník, Kamýk, Lipník, Rakovník, Straník*;

b) назви із закінченням - *berk, - perk, - burk, - stejn*: *Brušperk, Nymburk, Šternberk, žamberk*;

c) інші назви: *Pýibor, Rožmitál, Zábřeh, Zbiroh.*

3. - **a**

a) назви із закінченням - *ov, - ín / - ýn*: *Batelov, Bavorov, Beuov, Bechlín, Kolín, Týn, Hostýn*;

b) декілька інших назв, наприклад: *Beroun, Lanškroun, Náchod, Nábor.*

До місцевого відмінка відносяться назви, які мають закінчення:

1. - **u**

a) назви, які закінчуються на подвійний приголосний: *Hrob, Cheb, Kněždub, Varnsdorf*;

b) назви із закінченням - *k, - h, - ch*: *Mnich, Ořech, Písek, Zářuch, Vimperk, Zbiroh та ін.*

2. - **u** / - **e** (**m**)

a) назви, які закінчуються на - *ník*: *Braník, Mělník, Rakovník*;

b) назви, які закінчуються на - *berk, - burk, - stejn*: *Karštejn, Nymburk, Rumburk, Vamberk, Zamberk*;

c) назви із на - *hrad*: *Letohrad, Rajhrad, Velehrad*;

d) назви із закінченням - *at*: *Frenštát, Libštát*;

e) інші назви: *Brod, Žnár, Frýdlant.*

3. - **e** / - **m**

a) назви, які мають закінчення - *ív, - ín / ýn*: *Chomutov, Sokolov, Tachov, Hostín i m.đ.*;

b) інші назви: *Verjun, Brandýs.*

Зразок «*stroj*»

За цим зразком відмінюються топонімічні назви, які закінчуються на м'який приголосний: *Bílovec, Bystřec, (2.в. Bystrce), Brenec, Háj, Hradec, Jablonec, Kuchar i m.đ.*

Зразок «mladý»

За цим зразком відмінюються такі топонімічні назви, як наприклад, *Bělý, Ostrý, Příkrý, Slaný i m.đ.*

Жіночий рід

Зразок «hena»

За цим зразком відмінюються топонімічні назви жіночого роду, які мають закінчення - *a*: *Bílina, Březina, Bublava, Dobruška, Jihlava, Kyselka, Kvidla, Lenora, Leština, Lindava, Moldava, Jstrava, Poliuka, Praha, Sázava i m.đ.*

Зразок «tůže»

За цим зразком відмінюються:

a) назви, які мають закінчення - *ice*: *Blatnice, Brtnice, Březnice, Bystřicem, Jilemnice, Jistebnice, Kamenice, Kopřivnice, Lipnice, Lomníc, Rokytnice, Skalice i m.đ.*;

b) назви із закінченням на - *yně*: *Bechyně, Budyně, Chropyně, Kdyně, Rabyně, Ruzyně, Volyně*;

c) та деякі інші: *Davne, Homole i m.đ.*

Зразок «písen» і «kost»

За цим зразком відмінюються:

a) назви, які закінчуються на м'який приголосний: *Dobříš, Chocem, Jaroměř, Kadam, Kroměříž, Náměšt, Olomouc, Plzem, Skuteu, Telu, Třebom*;

b) назви із закінченням - *myšl*: *Litomyšl, Nepomyšl, Radomyšl, Tuchomyšl*;

c) назви із закінченням - *l*: *Litovel*;

d) деякі назви із закінченням - *ev*: *Cerekev, Dobeu, Hořátev*.

За цим зразком також відмінюються:

a) назви, які закінчуються на - *v*, - *m*: *Boleslav, Bšeslav, Pšíbram, Vlašim*.

Родовий відмінок має закінчення - *í* (за зразком «kost») та закінчення - *e í/ - ě* (за зразком «písen»): *Boleslav i Boleslavě, Příbrami i Příbramě*;

b) назви із закінченням - ves: *Bdeněves, Běloves, Bitozeves, Kněřeves, Nelahozeves*;

Родовий відмінок має закінчення - í (за зразком «kost») та - e (за зразком «písen»): *Nelahozevsi i Nelahozevse*;

c) інші назви: *Třešt* і т.д.

Зразок «mladá»

За цим зразком відмінюються такі назви як, наприклад: *Blatná, Borová, Boubská, Bubová, Bystrá, Debrná, Desná, Deštná, Hluboká, Jablonná, Karviná, Kovbřská, Krajková, Krásná, Krupá, Květná, Ladná, Libá, Modrá, Mokrá, Planá, Teplá*.

Середній рід

Зразок «Město»

За цим зразком відмінюються такі назви: *Benecko, Bílsko, Blansko, Blatno, Brno, Brodno, Běžno, Hřensko, Kopidlo, Krásensko, Kravsko, Milevsko, Mladecko, Mohelno, Opouno, Zbeuno*.

Зразок «moře»

За цим зразком відмінюються назви: *Brniště, Hradičště, Jíloviště, Kaliště, Obořiště, (Královo) Pole*.

Зразок «stavení»

За цим зразком відмінюються:

a) топонімічні назви власне чеського походження: *Království, Trnčí, Vrchlabí, Záluží*;

b) назви, які виникли за допомогою прийменників *mezi, nad, po, pod, přes, přes, u, za* і т.д.: *Meziboří, Mezilesí, Nadlesí, Poddubí, Podhájí, Podolí, Polesí, Pomezí, Záblatí, Záhoří*;

c) сюди відносяться інші топонімічні назви: *Bříství, Bzí*.

Зразок «stavení» і «jarní»

За цим зразком відмінюються такі субстантивовані прикметники, як, наприклад: *Hovězí, Hčšiběcí, Jedlí, Jelení, Jestřábí, Kobyílí, Kozí, Rybí, Strašecí, Telecí* і т.д.

Родовий відмінок має закінчення - *í* (за зразком «stavení») та - *ího* (за зразком «jarní»): *Hověží, Hověžího*.

Зразок «mladý»

За цим зразком відмінюються такі назви: *Bystrý, Hostinný, Jablonný, Jíhlový, Vraný, Vysoký i m.đ.*

Чоловічий рід

Тип «mosty»

За цим зразком відмінюються:

a) топонімічні назви з власне чеськими іменниками: *Bory, Diváky, Hamry, Nove Hradý, Chřiby, Lány, Kouty, Kozly, Králíky, Krámy, Kruhy, Mosty, Slapy, Vinohradý;*

b) топонімічні назви із закінченням - *dy, - ty, - (a) ny, - by, - py, - vy, - my, - ly, - ry, - sy, - zy, - chy*: *Chocerady, Poděbrady, Všehradý, Charvátý, Kostomlaty, Postoloprty, Vejprty, Jirny, Sviny, Rokycany, Vysouany, Kladruby, Luby, Všeruby, Hlubouery, Kralupy, Zákupy, Klatovy, Nebílovy, Podmokly, Chabry, Volary, Nudožery;*

c) назви, які закінчуються на - *áky, - íky*: *Ležáky, Kobylníky;*

d) назви із закінченням - *ky, - hy, - chy* коливаються між зразками відмінювань «hrady» і «ženy»: *Dušníky, Zásmuky, Žabovřesky i m.đ.;*

Родовий відмінок має такі закінчення:

1. - *ů* (головним чином, мають назви власне чеського походження): (z) *Borů, Hradů, Chřibů, Koutů, Mostů;*

2. - *ů* / нульове закінчення: (do) *Diváků i Divák, Hamráů i Hamer, Jirnů i Jiren, Klobouků i Klobouk, Línů i Lán, Lubů i Lub, Varů i Var, Svinů i Svin i m.đ.;*

3. нульове закінчення: (do) *Loun, Kladrub, Klatov, Kralup, Podebrad, Velvar, Vinohrad;*

Місцевий відмінок має такі закінчення:

1. - *ech* - мають топонімічні назви із закінченнями - *dy, - ty, - (a) ny, - by, - vy, - my, - ry*: (v) *Brdech, Vejprtech, Rokycanech, Dolanech, Kladrubech, Klatovech, Krámech, Velvarech;*

2. - nch (інколи і закінчення - ech) - мають топонімічні назви, які закінчуються на - zu, - sy, - ru, - ly: (v) *Hrdlořezích, Kobyliších, Hubouepích, (однак Šemilech)*;

3. - ách (інколи і закінчення - ích) - мають назви із закінченнями на - ку, - ну, - чу: (v) *Dušníkách, Roudníkách, Potehách, Polechách, Stachách*.

Тип «Jince»

За цим зразком відмінюються топонімічні назви із закінченням - се: *Brodce, Hrobce, Jince, Lipence, Skopytce, Srbce, Telce, Rohatce*.

Родовий відмінок має закінчення - ес та - сщ: *Hrobec i Hrobci, Jinec i Jinci*.

Жіночий рід.

Тип «Hodkoviuky»

За цим зразком відмінюються:

а) топонімічні назви, які пов'язані із власне чеськими іменниками жіночого роду: *Boudy, Hory, Paseky, Zahrady*;

б) назви, які закінчуються на деминутивний суфікс - к: *Chaloupky, Lhotky*;

с) назви, які закінчуються на - iuky, - ánky, - ínky, - ínky, - ýnky, - tky: *Hlušiuky, Kateřinky, Hodkoviuky, Hajánky, Horoušánky, Medlánky, Rovinky*,

д) назви із закінченням - iny: *Bešiny, Lipiny, Losiny, Chrastiny*;

е) інші назви: *Benátky, Biskoupky, Míseuky, Peuky, Velichovky*.

Тип «Litoměřice»

За цим зразком відмінюються багатоскладові назви із закінченням -ice, які відмінюються за зразком «ulice»: *Budejovice, Litomeřice, Pardubice, Košice, Kuje, Vizovice*. Такий топонім як *Куже*, у родовому відмінку може, також, мати і закінчення - í.

Давальний відмінок має закінчення - ím (-ům): (k) *Budejovicím i Budejovicům, Vizovicím i Vizovicům, Kujím i Kujním i т.д.*; та закінчення - ím, мають назви, які не походять від назв населених пунктів. Саме ця група топонімів відмінюється за зразком «ulice»: *Hranicím, Kralicím, Kraslicím, Teplicím*.

Тип «Nusle»

За цим зразком відмінюються топонімічні назви жіночого роду із закінченням е:

Huste, Nusle, які відмінюються за зразком «*růže*».

Середній рід.

Тип «Narajedla»

За цим зразком відмінюються топонімічні назви середнього роду, які мають закінчення - а: *Blata, Narajedla, Koryta*. Ці топонімічні назви відмінюються за зразком «*město*».

Топонімічні назви прикметників чоловічого, жіночого, середнього роду, які мають форми твердого зразка (зразок *Slaně, Blatně, Jablonně*)

Топонімічні назви як *Blatná, Borová, Bystrá, Cihaná, Desná, Jablonné, Jílové, Vrané i m.đ.* є субстантивованими прикметниками, які відмінюються згідно із прикметниками за зразком «*Mladý, Mladá, Mladé*», тобто, наприклад:

Н. *Slané Blatná Jablonné*

Р. *Slaního Blatní Jablonního*

Д. *Slanímu Blatní Jablonnímu*

З. *Slané Blatnou Jablonní*

М. *Sláním Blatní Jablonním*

О. *Slaném Blatnou Jablonněm*

Такі форми, як *Haného, Blatné, Jablonného* (родовий відмінок) або *Haněmu, Blatné, Jablonněmu* (давальний відмінок) до літературної мови не належать

Форма «*Králův*», є присвійним прикметником (як «*bratřův*»), тобто у родовому відмінку існує правильна форма *Králůvá Dvora*. Слово «*Králův*» є давньою формою іменника родового відмінка «*Králůvá*». *Dvůr, Králův* є, зазвичай, «*Dvůr Královní, Hradec Kraloví - «Hradec Kralovní»*.

Форма «*Králův*» - це неузгоджуване означення і, тому, залишилась при відмінюванні незмінною назвою. У назви *Králův Dvůr* відмінюються обидві частини:

H. Králův Dvůr

P. Králův Dvůr

D. Králova Dvora

З. Královu Dvoru

O. Královu nebo Králově Dvoru, - ře

M. Královým Dvorem

Мова - це змінна субстанція, що постійно перебуває у русі. Під поняттям «змінності» ми розуміємо, багатоманітність процесів, що відбуваються у її поступі. Минають десятиліття, змінюється суспільство, відбуваються безліч суспільних процесів, внаслідок змінюється і сама мова як неодмінний засіб комунікації і передачі інформації. Щодо внутрішніх лінгвістичних процесів, об'єктом дослідження даного розділу є явище апелятивізації і, зокрема, дослідження деонімізованих назв як мовних експресивно забарвлених одиниць, в тому числі й у фразеологічних зворотах. Загалом ми розглянемо процес апелятивізації з позиції розширення складу експресивної лексики чеської мови, особливості процесу деонімізації.

Енциклопедія української мови подає визначення апелятивізації (конотонімізації) як процесу деонімізації. Деонімізація (від лат. de... - префікс із значенням віддалення, припинення, скасування, усунення і онімізація), апелятивізація - процес, протилежний онімізації, перехід власних назв у загальні назви: hnbt si to k Radotínu «поспішати кудись» (Radotín - район Праги).

У світовому мовознавстві приділялась значна увага проблемі апелятивізації. Детально і глибоко розглядалося дане питання і на наших вітчизняних теренах. Так, наприклад, у праці російських науковців Л.А. Ведінської та Н.Л. Колесникова «От собственных имен к нарицательным» (1989 р.) цікаво і глибоко розглянутий процес переходу власних імен у розряд загальних номів. Ґрунтовно описуються різноманітні шляхи і способи такого переходу у праці Л.І. Даниленко «Національно-культурна семантика чеської фразеології» (2000 р.), де автор торкається явища апелятивізації у чеській мові

у контексті фразеологізації чеських деонімізованих власних назв, зокрема, антропонімів та топонімів, висвітлюючи тим самим експресивне значення, котрого набувають власні назви у результаті апелювативізації.

Серед чеських вчених, що досліджували проблеми деонімізації, передусім слід назвати Е. Покорну та її працю «Апелювативізація назв у чеській мові» (1973 р.). Чеська дослідниця приділяє велику увагу деонімізованим апелювативам, описуючи і класифікуючи їх та наводячи велику кількість прикладів. Серед чеських дослідників слід також назвати і Р. Шрамека та його працю «Вступ до загальної ономастики», у якій автор наводить приклади ряду апелювативів, утворених від антропонімів, топонімів, гідронімів та інших власних назв, котрі вивчає наука ономастика.

Процес апелювативізації дав мовам світу велику кількість деонімізованих назв. Як ми вже зазначали, апелювативізація - це перехід слова, що позначає власну назву, у загальну. Основним критерієм або підґрунтям, за яким здійснюється такий підхід, є перенесення рис з конкретної особи, відомої місцевості тощо на багато ширше коло представників тієї чи іншої культурної формації (в рамках однієї певної мови - носіїв іови).

Щоб проаналізувати, як співвідносяться топонімічні назви з потенційно можливим утворенням від них апелювативів, звернемося до чеського фразеологічного словника J. Zaoralka «Lidová řečení».

Чеська мова дуже багата фразеологізмами, які мають позитивне, негативне чи нейтральне забарвлення. Ми можемо переконатися в цьому на прикладі фразеологічного словника «Lidová řečení» J. Zaoralka, праці, яку шанують і оцінюють не лише філологи, письменники і перекладачі, але і все суспільство. У цьому словнику найчисленнішою є група усталених виразів з топонімічними власними назвами. В цій праці налічується більше ста фразеологізмів цього типу. Вигадані географічні назви утворені за існуючими в мові моделями реальних топонімів, зокрема, на - in, - án, - ov, - ík, - pu і відзначаються високим ступенем експресивності.

Експресивність (франц. *expressif*, від лат. *expressus* - виразний) - властивість мовної одиниці підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом суб'єктивного увиразнення мови. Через експресивність виражальних засобів мовець передає своє ставлення і до повідомлення, і до адресата. У газетно-публіцистичних текстах експресивність одиниць виявляється на тлі автоматизованих засобів вираження як протиставлення мовним штампам.

Сюди відносяться фразеологізми із вигаданими топонімічними назвами, що характеризують:

а) риси характеру людини:

· *Je z Neboján - být smelým* «бути сміливим», оскільки топонім *nebojánu* походить від прикметника *nebojácny* «сміливий».

· *Je z Rychlova - je rychlý*, походить від прикметника *rychlý* «швидкий» і означає «швидкий».

· *Být z Prachatic - být bohatým* «бути багатим», оскільки топонім *Prachatic* походить від іменника *prachy* «гроші».

б) уподобання людини:

· *Najít někde Ameriku - dostat se nekem, kde se máme dobře* «дістатись кудись, де буде добре», оскільки топонім походить від іменника

Amerika. Впродовж XIX-XX ст. до Америки емігрувало багато чехів у пошуках кращого життя. Звідси й походить цей вислів.

· *Tam byla jeho Praha - tam chodíval nejraději* «туди він найбільш любив ходити», походить від власної назви *Praha* (це одне із найулюбленіших міст Чеської Республіки для її мешканців).

· *Na buchtách by ho dostal až do Prahy - má je velmi rád* «він дуже любить булочки», походить від топоніма *Praha*.

с) фразеологізми із значенням кількісної характеристики:

· *Že by s nima mohl Labe zastavit - je hodně* «дуже багато», походить від гідроніма *Labe* - це одна із найбільших річок Чеської Республіки.

· *Nebude te to stát Brno - více* «багато».

2. Негативна оцінність топоніма та апелятива.

Сюди відносяться фразеологізми, що характеризують:

а) риси характеру людини:

· *Je z Hloupetina - je hloupy* «дурний». Топонім *Hloupetin* походить від прикметника *hloupy* «дурний»; аналогічне значення має вислів *copak jsi z Trubek?* (від іменника *trouba* «дурень»).

· *Je z Chval / z Chlumce - je chlubivý* «хвалькуватий». Топоніми утворені від прикметників *chvástávý*, *chlubivý* «хвалькуватий».

· *Je z Třešte - je hloupy* «дурний». Топонім утворився від дієслова *třeštit* «дуріти».

· *Je z Balíková / z Blbákova - je hloupy* «дурний». Топоніми *balíkov* і *blbákov* походять від іменника *balík* «селяк» та прикметника *blbý* «дурний». Таке ж значення мають вислови *je z Hovezí Lhoty / z Teletina*. Власні назви утворені від прикметників *hovezí*, *telecí* «м'ясний; телячий».

· *Nebýt z Darkova - lakomec* «скупий». Власна назва *Darkov* утворилась від дієслова *darovat* «дарувати».

· *Být z Neustupová - je tvrdohlavý* «впертий». Топонім утворився від прикметника *neustupný* «непоступливий, впертий».

· *Blechu by po strnisku do Vídně hnál - lakomec* «жадібний».

· *Je z Hovezí Lhoty - je hloupy* «дурний».

· *Dívá se jedním okem do Brna, druhým do Husovic - šilhá* «косий».

б) фразеологізми із значенням фізичної дії людини:

· *Pracovat Amerikov - pracovat chvatně, ledabyle* «працювати поспіхом», походить від топоніма *Amerika*.

· *Jít na Prosík - žebravý* «жебракувати». Топонім *Prosík* утворений від дієслова *prosít* «просити».

· *Dostat se do Vomizína - «rozorit se»*. Назва міста *Vomizín* утворилась від іменника *mizína* «занепад, злидні».

· *Poslat do Buchlova / vůst na put' do Kyjova a z Kyjova do Buchlova a z Buchlova do Modřic* - «побити когось». Топоніми походять від слів *kuj* «кий», *bouchat* «бити, ударяти», *modřina* «синець».

· *Odejít do Hlinska - umřet* «померти». Ця власна назва походить від іменника *hlina* «грунт».

· *Jet do Drbalovic - mít problémy* «мати проблеми, чухати потилицю». Топонім *Drbalovice* утворився від дієслова *drbat* «чухати».

· *Být ze Slepotic - slepý* «погано бачити». Топонім *Slepotic* утворився від прикметника *slepý* «сліпий».

· *Je z Kratonoch - mít nedostatky* «кульгати». Ця власна назва походить від словосполучення *krátké nohy* «короткі ноги».

· *Jezdit do Egypta - chodit z Prahy na venkov na lup* «ходити із Праги на село грабувати людей».

· *Přijít z Houbova - být nedospělý* «не бути дорослим».

c) кількісно-якісна характеристика:

· *Je z Drahotuš - drahý* «дорогий». Власна назва походить від іменника *drahota* «дорожнеча».

· *Ani kdybyste mi za to dávali Brno, neprodám - ani za nic* «нізащо не продам».

· *Půjdeš do Laskomin - nic nedostaneš* «нічого не отримаєш».

d) поведінка людини; характерна тривала дія:

· *Mít něco v Pad'oušich - míti to ztraceno* «бути безпорадним у скрутному становищі». Топонім утворився від слова *padat* «котитися вниз».

· *Být v panuave - dostat se do Panuavy - býti v těžké, nepříjemné situaci* - «бути у скрутній ситуації».

· *Být z Fmukálova - fmukat* «постійно скиглити». Назва міста *Fmukálov* утворилася від дієслова *fmukat* «скиглити».

· *Je z Hulvátova / z Chamova - sprost'ak* «грубіян». Топоніми походять від іменників *hulvát*; *cham* - «хам, грубіян».

· *Utekl z Dobřan - je blazen* «блазень». Топонім утворився від назви психіатричної лікарні.

· *Utekl z Bohnic - je blazen* «бути блазнем» (*Bohnice* - назва психіатричної лікарні).

· *Mít na mozku Bacilus - hloupy* «бути дурним».

· *Je z Habrova - nemotorný* «незграба, неповороткий». Топонім утворився від іменника *habr* «граб». Це дерево вважається твердим, негнучким.

e) майновий стан людини:

· *Je z Chudínková / z Nemanic / z Nouzova - je chudý* «є бідний». Ці топоніми утворилися від слів *chudý* «бідний» та *pouze* «нужда»

f) уподобання людини:

· *Šít jako na Vyhnálove - žít osamelo* «жити самотньо». Топонім *Vyhnálov* утворився від іменника *vyhnalov* - «ізольоване місце без ознак цивілізації».

3. Нейтральна оцінність топоніма та апелювання

Сюди відносяться фразеологізми із вигаданими топонімами, що характеризують:

a) характеристики стану людини:

· *Jít do Haján - klánet se na sen* «хилитись на сон». Власна назва утворилась від дієслова *haját* - «спати».

· *Být z Blaníku - ospalý* «бути сонним». Топонім *Blaník* утворений від іменника *blána* - «тонка поволока».

· *Vypil by Jordan - mít velkov žízen* «мати велику спрагу». Річка Йордан - це найбільша річка в Ізраїлі.

b) поведінка людини:

· *Ženich od Drážd'án a ne od Berouna* - «так говорять про чоловіка, який не збирається одружуватись». Дані топоніми утворилися від дієслів *dráždit* «дражнити» і *brát* «брати».

c) фразеологізми із значенням активної дії:

· *Poslat do Hořic - pálit* «запалити». Топонім утворився від дієслова *hořet* - «горіти».

d) з просторово-часовим значенням:

· *Šel do Amsterodámu - nekam daleko* «він пішов кудись далеко» (це кажуть дитині, якщо вона запитує, хто куди пішов).

На лексичній омонімії графічної назви Tešín і дієслова tešit se «з нетерпінням чекати» базується жартівлива ФО tešinká jablinka «марні обіцянки». Фразеологізми такої семантичної структури свідчать про існування у слов'янських мовах універсальних типологічних моделей.

Вигадані власні імена, як зазначає В. Кучера, збагачують модель být + топонім, яка є найпродуктивнішою моделлю такого типу ФО в чеській мові. Інші моделі, як наприклад, dostat se do + топонім (напр., dostat se do Vomizina «опинитися в нужді») або dát se + топонім (напр., dát se do Prosenic «просити»), і складні моделі, як нар.: Vést ženu na proud' do Kyjová... поступово зникають.

Як показав аналіз фразеологізмів з вигаданими топонімами, через фразеологічні образи передаються назви переважно негативних, неприємних, небезпечних ознак і дій. Так, замість «померти» в народі говорили odejit se do Hlinska, замість «бідний» - je z Chudobic, «дурний» - je z Hloupetina і т. п.

З-поміж проаналізуваних п'ятдесяти фразеологізмів переважають фразеологічні звороти із сильним експресивно-негативним забарвленням. Переважно такі одиниці мають значення:

a) риси характеру людини (три топоніми із позитивним значенням і сім - з негативним);

b) якісно-кількісна характеристика (один топонім з позитивним значенням та три із негативним);

c) характерна фізична дія (дев'ять із негативним значенням);

d) характеристика поведінки людини; характерна тривала дія (сім з негативним та один з нейтральним значенням);

e) характеристика уподобань людини (три топоніми із позитивним значенням та один з нейтральним);

f) майновий стан людини (один топонім із негативним значенням);

g) характеристика стану людини (три топоніми з нейтральним значенням);

h) фразеологізми із просторово-часовим значенням (один топонім із нейтральним значенням);

i) фразеологізми із значенням активної дії (один топонім із нейтральним значенням).

Найбільш очевидні національні прикмети мають ті усталені вирази, компоненти яких марковані «національним тавром». Передусім це ономастична лексика - топоніми, антропоніми.

Групу питомо-чеських топонімів, до складу яких входять фразеологізми, утворюють вирази: *to je starý jako Praha* «це старе, як світ», *být (uz) z Prahy doma* «нарешті щось зрозуміти, розібратися у чомусь», *stovežatá Praha / stovežatá matiuka (Praha)* «сто веж Праги», *srdce Evropy* «Чехія, Прага», *stříbropenná Vltava* «сріблопінна Влтава», *foukat proti Praze* «говорити або робити щось нерозумне», *mít svou Prahu někde* «мати десь своє улюблене місто», *být křtený Vltavou* «народитись у Празі і бути типовим пражцем», *je to jasné jako Brno* «ясна, зрозуміла ситуація, факт», *(to je) ostuda jako Brno* «великий сором (як Брно)», *byla to facka/ petka/ flek/ lež jako Brno* «ляпас, одиниця, пляма, брехня (великі як Брно)», *od Šumavý k Tatrám* «від Шумави до Татрів» (про всю територію колишньої Чехословаччини) (пор. образне позначення території колишнього СРСР «від Баренцового моря до Тихого океану»), *vědet/ poznat, zau je v Pardubicích perník* «суворо когось покарати», *táhnout je jako Lovosice/ být (dlouhý) jako Lovosice* «довгий як Ловосіце», *dopadnout jako sedláci u Chlumce* «бути повністю переможеним», *vypravovat se jako vrabci z Čech* «довго і неохоче кудись збиратися». [6, 8]

Характерною особливістю цього типу є функціональна близькість (але не тотожність!) ономастичного компонента до власного імені. І це цілком закономірно, бо такий компонент відбиває конкретні, одиничні уявлення. Однак помилково було б зводити роль топонімів у складі фразеологізмів до

простих географічних назв. У внутрішньо фразовому контексті компоненти-топоніми наділені важливим конотативними значеннями.

Відомий чеський лінгвіст Ігор Немец щодо цього зауважив: «*Vlastní jména tedy mají svou specifickou významnou náplí, která se neomezuje na pouze oznaování jedinečného předmětu (lidí a věcí): vedle této denotace sem patří celá řada sémantických rysů konotativních, jež zařazují označovanou jednotlivinu do jistého specifického okruhu kulturního i politického (tím dodávají vlastnímu jménu příslušnou domovskou příchut' a v cizím textu evokují představu jeho specifického domovského prostředí)*». [6, 10]

Справді існуючих географічних назв у складі чеських фразеологізмів небагато. Ці фразеологізми не визначаються високим ступенем експресивності, як, наприклад фразеологізми з вигаданими географічними назвами.

Фразеологізми з компонентами-антропонімами складають особливо колоритний пласт фразеологічної системи. Чеську антропоніміку традиційно репрезентують імена *Jan, Honza, Jozef, Pepík, František*. Наприклад: *hloupý Janek* «нерозсудливий, дурний чоловік», *hloupý Honza* «простий, сільський хлопець», *to jsem Franta* «блазень», *pražský/ žižkovský Pepík* (так називають своєрідних представників столичних покидьків).

Інформація компонентів-онімів у складі фразеологізмів поділяється на два типи: мовний і енциклопедичний. У мовному типі інформації власного імені виявляється ставлення мовця до об'єкту: *srdce Evropy, stříbropenná Vltava, stovežatá matiuka (Praha), od Šumavy k Tatrám, zlatá koplička (nad Vltavou)*. Енциклопедичний тип інформації власного імені включає комплекс знань, які доступні або хоч у загальних рисах відомі носіями мови, але є затемненим для іншомовного колективу. Такі топонімічні назви із фразеологізмами потребують особливого лінгвокраїнознавчого коментаря при вивченні чеської мови як іноземної.

З цього погляду показовими є вирази: *je tu (lidí) rušno/ křiku/ jako na pražském/ Prašném moste* «тут дуже шумно» (*pražský most* - Карлів міст, єдиний

за старих часів у Празі; *Prašný most* - празький міст, який дістав свою назву від дієслова *prašit* «куріти, пилити», *hrát si to k Radotinu* «поспішати кудись» (*Radotin* - район Праги), *patřit do Bohnic/ Kateřinek* «поводитися ненормально, бути божевільним», *utéct z Bohnic/ Kateřinek* «утекти з будинку для божевільних» (ці вирази вживаються щодо характеристики людини, яка поводить себе безглуздо, нерозумно; *Katerinky, Bohnice* - місця, де знаходились психіатричні лікарні), *ramatovat (ještě) Žižku* «бути дуже старим» (*Jan Žižka* - воєначальник гуситського війська у XVI ст.), *dělat ze sebe Švejka Švejkoviny* «удавати у своїй праці, поведінці щирість і запопадливість щодо офіційних авторитетів» (*Švejk* - герой роману Я. Гашека «Пригоди бравого вояки Швейка»), *odvést někoho na Pankrac* «ув'язнити когось» (*Pankrac* - район Праги, де знаходиться в'язниця), *je to (tu) jako v Kocourkove* «тут як серед дурнів» (*Kocourkov* - вигадане казкове місто, де живуть дурні, дивакуваті, відсталі жителі), *kulturní Kocourkov* «несмішливе означення забитого міста або середовища», *dopadnout/ pochodit jako sedláci u Chlumce* «зазнати повної поразки» (1775 року в Східній Чехії поблизу містечка Хлумец було придушено повстання селян проти урядових військ). До цього ж типу мовних унікалій належить також вираз *země kalicha* «Чехія періоду гуситського руху».

Отже, не існує безумовної межі власна - загальна назва. Індивідуалізація і узагальнення - це два протилежних процеси, які взаємно доповнюють один одного як у мисленні, так і у мові.

ВИСНОВКИ

Топоніми є частиною активного словника кожної мови. Вивченням цих назв займається наука топоніміка, яка походить від грецьких слів «*τοπος*» - місцевість і «*ονομα*», «*ονίμα*» - назва, найменування, ім'я. Топоніми мають велике суспільне значення, оскільки сфера їхнього вживання - уся територія Чеської Республіки. Отже, під час написання дипломної роботи ми проаналізували: генетичну характеристику топонімів (їхнє походження, їхню семантику). Розповіли про чеські та моравські топонімічні назви, які є важливими для пізнання національної історії Чехії, оскільки з їх допомогою ми можемо з'ясувати, наприклад, дані про заселення території Чехії. Вони навели нам багато фактів із життя давніх чехів. Значна частина чеських топонімів - найстаріші пам'ятки не лише мови, а й історії, тому вони стали предметом інтересу істориків, етнографів, антропологів, демографів, географів та лінгвістів;

- граматичну характеристику: описали родову, числову характеристику топонімів та їх специфічне відмінювання.

- описали явище апелювання (тобто перехід загальних назв у власні назви) і, зокрема, дослідження деонімізованих назв як мовних експресивно забарвлених одиниць, в тому числі, й у фразеологічних зворотах. Щоб проаналізувати, як співвідносяться топонімічні назви з потенційно можливим утворенням від них апелювання, ми звернулися до чеського фразеологічного словника J. Zaoralka «*Lidová říkaní*».

У цьому словнику найчисленнішою є група усталених виразів з топонімічними власними назвами. В цій праці налічується більше ста фразеологізмів цього типу. Вигадані географічні назви утворені за існуючими в мові моделями реальних топонімів, зокрема, на - *ín*, - *án*, - *ov*, - *ík*, - *ny* і відзначаються високим ступенем експресивності. Як показав аналіз фразеологізмів з вигаданими топонімами, через фразеологічні образи передаються назви переважно негативних, неприємних, небезпечних ознак і

дій. Так, замість «померти» в народі говорили *odejit se do Hlinska*, замість «бідний» - *je z Chudobic*, «дурний» - *je z Hloupetina* та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов.-М., 1966. - 360 с.
2. Барандеев А.В. Новые книги по ономастике. - М., 1988. - №4.
3. Бондалетов В.Д. Русская ономастика. - М.: Рус. речь, 1984. - №6.
4. Валеев Г.К. Новые книги по ономастике. - М., 1988. - №4.
5. Введенская Л.А., Колесников Н.П. От собственных имен к нарицательным. М., 1989. - 143 с.
6. Даниленко Л. І. Національно-культурна семантика чеської фразеології. К., 2000. - 174 с.
7. Етимологічний словник української мови в 7 томах. - К., 1985.
8. Комакуцкая Л.П. Ономастика и норма. Сборник статей. - М., 1976. - №8.
9. Лингвистический энциклопедический словарь русского языка. - М., 1990. - 872 с.
10. Отин Е.М. Коннотативные оними и их производные // Вопросы языкознания. - М., 2003. - №2.
11. Питання топонімії і ономастики. Матеріали І. Республіканської наради з питань топонімії та ономастики. - К., 1962. - 240 с.
12. Поспелов Е.М. Топонимика на службе географии. - М.: Мысль, 1979. - 208 с.
13. Смотрицкая Г.А. Занимательная топонимика. - М., 1990. - 180 с.
14. Стрижак Д.С. Про що розповідають географічні назви. - К., 1967. - 127 с.
15. Суперанская А.В. Антропонимика. Сборник статей. - М.: Наука, 1970. - 360 с.
16. Суперанская А.В. Восточно-славянская ономастика. - М., 1972. - 152 с.
17. Суперанская А.В. Историческая ономастика. - М., 1977. - 205 с.
18. Суперанская А.В. Общая терминология. - М.: Наука, 1982. - 243 с.

19. Суперанская А.В. Ономастика. Сборник статей. - М.: Наука, 1969. - 261 с.
20. Суперанская А.В. Структура имени собственного. Филология и мифология. - М.: Наука, 1969. - 207 с.
21. Суперанская А.В. Что такое топонимика? - М.: Наука, 1985. - 177 с.
22. «Українська мова». Енциклопедія. Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. - К.: «Укр. енцикл.», 2000. - 752 с.
23. Горячева Т.В. Материалы к изучению русской народной метеорологической терминологии //Этимология. 1972. –М., 1974. –С.129-135.
24. Грінченко Б. Словарь української мови. –К., 1958-1959. –Т.І-ІV.
25. Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР: (Лексика). –Ужгород, 1960.–Ч.2.
26. Дроздовський В.П. Українські говірки Бессарабського Примор'я: Дис. канд. філол. наук. –Ч.ІІ (Додаток). –Одеса, 1962. –217с.
27. Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар: У 2-х т. –Львів, 1886.
28. Етимологічний словник української мови. –Т.І–ІV. –К., 1982–2003.
29. Лесів М. Українські говірки у Польщі. –Варшава, 1997. –492с.
30. Масенко Л.Т. Тюрксько-українські взаємозв'язки і паралелі //Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках. –К., 1981. –С.162-181.
31. Михайловић В. Српскохрватски називи ветрова //Прилози проучаванји језика. II. –Нови Сад, 1966. –С.99-122.
32. Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. –Одеса, 1958. –78с.
33. Преображенский А. Этимологический словарь русского языка. В 2-х т. –М., 1959.
34. Словник української мови. Т.І–ХІ. –К., 1970–1980.

35. Фасмер М.М.Этимологический словарь русского языка.–Т.I –IV.
–М., 1964–1973.

36. Brückner A.Słownik etymologiczny języka polskiego. –Warszawa, 1974.
–806s.15.Koseska V.Bułgarskie słownictwo meteorologiczne na tle
ogólnosłowiańskim. –

Wrocław: Warszawa: Kraków: Gdańsk, 1972. –131s. + 30 map.